

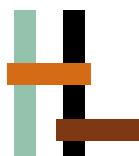
TAPETGRUPPER

Anläggning och skötsel av 1800-talets blomsterplanteringar

Maria Löfgren

GÖTEBORGS UNIVERSITET

HANTVERKSLABORATORIET

TAPETGRUPPER

Anläggning och skötsel av 1800-talets blomsterplanteringar

Maria Löfgren

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Denna skrift är ett resultat av projektet *Kunskap som växer: Verktyg för dokumentation och kunskapsspridning inom gröna kulturmiljöer* som pågick 2020-2023. Projektet har finansierats av Riksantikvarieämbetet via Länsstyrelsen Dalarna med medel från kulturmiljövårdsanslaget (bidrag till kulturmiljövård). Huvudman har varit Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet.

Projektet har syftat till kunskaps- och metodutveckling inom hantverksmässig skötsel av gröna kulturmiljöer, framför allt mindre anläggningar. Insatserna har avsett dokumentation, planering av skötselinsatser, arbete med fruktträd, prydnadsplanteringar, kompostering samt kommunikation med besökare. Arbets sättet har till stor del varit laborativt. De trädgårdar som använts för skötselförsök i projektet är Göthlinska gården i Nora, Carl Larsson-gården och Stora Hyttån i Sundborn samt Lärkastugan på Sollerön. Projektresultaten förmedlas bland annat i praktiskt inriktade skrifter och filmer.

Projektet *Kunskap som växer* bygger vidare på ett tidigare projekt, *Utvecklande skötsel i kulturhistoriskt värdefulla parker och trädgårdar* som pågick 2015-2017, också det finansierat av Riksantikvarieämbetet. Resultat från detta projekt har presenterats i Riksantikvarieämbetets och Hantverkslaboratoriets gemensamma skriftserie *Skötsel av historiska trädgårdar*. De teman som behandlats där är gräs, grusgångar, klippta lövbärande häckar samt granhäckar.

Hantverkslaboratoriet
Magasinsgatan 4
SE-542 21 Mariestad
craftlab@conservation.gu.se
www.gu.se/hantverkslaboratoriet
www.gu.se/en/craftlab

© Hantverkslaboratoriet och författaren 2023

Foto där inget annat anges: Maria Löfgren

Foton på omslaget: Tapetgruppen vid Huseby bruk (överst), utplantering vid Huseby, förberedelser inför utplantering i Borås under 1940-talet (Borås stadsarkiv), del av tapetgruppen i Katrineholm.

Redaktör: Helena Kåks

Grafisk form: Britt A Lindegårdh

Tryck: Stibo Complete

Papper: 150 g Munken Lynx Naturvit

Omslag: 240 g Munken Lynx Naturvit med matt seglaminering

ISBN 978-91-986947-6-5 (Tryck)

ISBN 978-91-986947-7-2 (PDF)

INNEHÅLL

INLEDNING	7
TAPETGRUPPERNAS HISTORIA	8
Blomsterplanteringar i trädgårdsföreningarna i Stockholm och Göteborg	9
Statens Järnvägars betydelse för ökad plantering	11
Blomsterplanteringar i Tyskland och England under 1800-talet	12
Landskapsstil och tysk stil	13
Råd ur 1800-talets trädgårdshandböcker	15
Färger och former	22
DET HISTORISKA VÄXTMATERIALET	22
Annueller och perenner	23
Bladväxter, gräs, palmer och pelargoner	25
Kantväxter och andra infattningar	26
Vårblommor	30
HISTORISK ANLÄGGNING OCH SKÖTSEL	32
Omplantering	34
Skötsel	34
Fem anläggningar med tapetgrupper	36
AUTENTISKA, RESTAURERADE OCH NYSKAPADE PLANTERINGAR	36
Bombarderade eller välvda kullar	38
Former och mönster idag	39
Exempel på växtmaterial i dagens tapetgrupper	40
Infattningar och föremål i rabatten	42
Jordförbättring och täckning	45
Utplantering och omplantering	45
Trädgårdsmästaren och kontinuiteten	50
Att återskapa tapetgrupper	51
FRAMTIDENS TAPETGRUPPER	52
KÄLLOR OCH LITTERATUR	54
ATT BESÖKA	56
TACK	58
FÖRFATTARPRESANTATION	58

INLEDNING

Den här skriften är ett kunskapsunderlag om blomsterplanteringar i trädgårdar under senare delen av 1800-talet. Tanken är att utveckla både teoretisk och praktisk kunskap kring detta. Det görs dels genom att utforska historien, dels genom att dokumentera och utveckla fungerande metoder för anläggning och skötsel. Förhoppningen är att skriften ska komma till praktisk nytta för nutida anläggningar som vill blomstra i den tidens anda.

Allt fler järnvägsparter, stadsparker och privata trädgårdar tillkom i Sverige just under andra halvan av 1800-talet. Med inspiration från landskapsparter formgavs de med slingrande gångar och ett mycket rikt växtmaterial. Växter från hela världen fanns tillgängliga och många blomsterplanteringar anlades. Färg- och formstarka växter uppskattades, inte minst för att de gav starka kontraster åt blomsterplanteringarna. Trädgårdsmästarna fick det att blomstra som aldrig förr och i parkerna kunde de visa upp sin odlingskunskap och yrkesskicklighet. Redan i slutet av 1800-talet kom dock kritik mot det rådande modet. Kritikerna framhöll att planteringarna var arbetsintensiva och kostnadskrävande. Dessutom ansågs de visa på ”dålig smak”. Ledande trädgårdsmän fortsatte att kritisera stilen under 1900-talet och idag är detta kulturarv nästan helt utsuddat.

Att kunskapen om den här perioden är bristfällig har gjort det nödvändigt att söka grundläggande kunskap

om planteringarnas utformning, anläggande, skötsel och utveckling. Källor som använts för den historiska delen är framför allt trädgårdshandböcker från andra halvan av 1800-talet, skrivna av den tidens trädgårdsmästare, liksom trädgårdstidskrifter och priskuranter från samma tid. Idag verksamma trädgårdsmästare som behärskar anläggning och skötsel av tapetgrupper har delat med sig av kunskap och erfarenhet vad gäller trädgårdshantverket. Anläggningar har besökts, trädgårdsmästare intervjuats och utplanteringar följts vid främst Huseby bruk, Katrineholms kommun och Botaniska trädgården i Göteborg. Besök har även gjorts på Stora Hyttlös i Sundborn och Göthlinska gården i Nora som båda är fina exempel på mindre trädgårdar från denna tidsperiod.

Skriften vänder sig i första hand till trädgårdsmästare i historiska trädgårdar, antikvarier på länsstyrelser och museer samt förvaltare av historiska trädgårdsmiljöer. Det är yrkesgrupper med stor potential att ta sig an tapetgrupperna som historiskt trädgårdselement. Förhoppningsvis kan en ökad medvetenhet om den viktiga roll 1800-talets blomsterplanteringar spelade, i kombination med kunskap om hur den typen av planteringar planerades och anlades, bidra till att tapetgrupper i högre utsträckning prioriteras framöver.

TAPETGRUPPERNAS HISTORIA

Det hände mycket i samhället under 1800-talet med övergången från agrarsamhälle till industrisamhälle och den medföljande urbaniseringen. Detta påverkade förstås livet i stort, men även hortikulturen och trädgårdarnas utveckling. Flera faktorer kom att samverka och gav under den senare delen av 1800-talet förutsättningar för den "blomster-boom" som kom.

Det allmänna intresset för trädgård och växter ökade under hela 1800-talet. Trädgårdsföreningar startade, som till exempel Svenska Trädgårdsföreningen och olika gartnersällskap¹, liksom länsvisa hushållningssällskap med anställda länsträdgårdsmästare. De arbetade med att sprida både växter och kunskap. Trädgårdsmästarnas antal

ökade liksom trädgårdsföretagen. Vid den här tiden hade trädgårdsmästaren ofta ansvar för trädgårdens samtliga delar och arbetets alla moment. Han eller hon – allt fler kvinnor utbildade sig till trädgårdsmästare från och med slutet av 1800-talet² – ritade växtförslag, planerade hur det skulle anläggas och drog upp de växter som skulle planteras ut i parkerna och trädgårdarna. De kunde med sina kunskaper odla, testa nya arter och sorter, själva föröka och växtfördla för att slutligen arrangera och visa upp sina alster som nyheter i trädgårdarna och parkernas planteringar. "Härigenom skaffade de sig en prestige-fylld roll som trädgårdarnas och parkernas 'kungar' och fick en yrkesmässig position som de tidigare inte haft"³.

Förutsättningen för de blomstrande parkerna från slutet av 1800-talet var kunniga trädgårdsmästare och förbättrad växthusteknik. Yrkesstoltheten lyste igenom när nya sorter presenterades. Foto: Gunnar Levin 1917-22. Länsmuseet Gävleborg.

¹ Gartnersällskap var föreningar för yrkesverksamma trädgårdsmästare, år 2022 finns endast Stockholms Gartnersällskap och Västra Södermanlands Gartnersällskap kvar.

² Nordgren & Olausson 2023

³ Trädgårdsföreningen Vårdprogram, Rapport 2007:36, Länsstyrelsen Västra Götalands län & Göteborgs stad. Text av Inger Ernstsson.

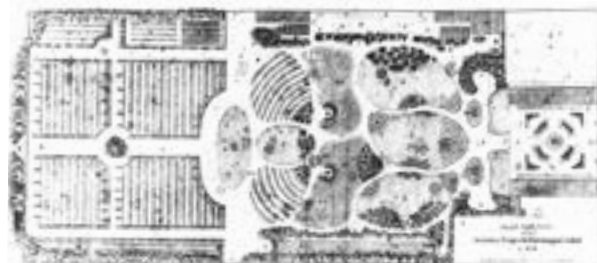
Trädgårdsmästarna blev fler och de startade även fler företag. Exempelvis fanns det i Västmanland på 1890-talet ett 70-tal personer som hade yrkesbenämningen trädgårdsmästare, tio år senare hade antalet mer än fördubblats.⁴ Växter fanns att få tag på från hela världen och genom förbättrade transporter kom de snabbare fram både inom och utom landet. Även om det fanns tillgång på både yrkeskunniga och växtmaterial så var nog den viktigaste förutsättningen för det ökade utbudet av annueller och utplanteringsväxter den förbättrade växthustekniken. Ljusare växthus med en förbättrad uppvärmning gjorde det möjligt att dra upp annueller med lång utvecklingstid och att få dem i blom till utplanteringen. Det gav även en säkrare vinterförvaring av moderplantor och exotiska växter som krävde mer värme och ljus. Vid denna tid hade trädgårdsmästarierna tillgång till en rik flora av olika former av hus från kall- och varmbänkar i bänkgårdar, till ensidiga drivhus och sadeltakshus. För blomsteruppdragningen kunde de alla användas vid olika stadier av växternas utveckling.

Även om tekniken gick framåt så fanns varken el, tillskottsbelysning eller retarderingsmedel under 1800-talet. Det var trädgårdsmästarna som fick känna sig fram och själva styra växthusklimatet efter bästa förmåga. Kvaliteten på plantorna vet vi inte så mycket om. Idag är vi, genom retardering, vana vid kompakta plantor. Men kanske blev växterna förr naturligt retarderade som ett resultat av den tidens odlingsteknik och uppvärmning? Det var en utmaning att hålla jämn värme, och kanske sjönk temperaturen framförallt framåt morgonen. En positiv följd av det är just att det ger en naturlig retardering på samma sätt som det vi idag kallar DROP, det vill säga ”en tillfällig sänkning av temperaturen under någon del av dygnet, vanligen i slutet av nattperioden”⁵ Kanske stod plantorna även i drag vilket kunde hålla dem mer kompakta.

Blomsterplanteringar i trädgårdsföreningarna i Stockholm och Göteborg

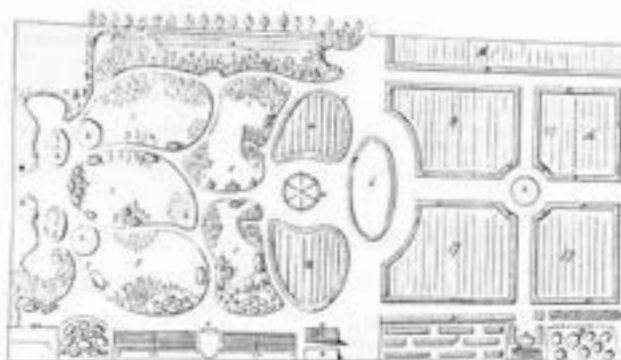
Svenska Trädgårdsföreningen i Stockholm var den första som bildades i Sverige. Den tillkom 1832 i syfte att sprida intresse för odling och växter. År 1840 publicerades en planritning över föreningens trädgård vid Drottninggatan i Svenska Trädgårdsföreningens årsskrift. Anläggningen kallades för ”blandade Plantager” med trädskola (där man förökade och drev upp olika trädslag), köksträdgård och en botanisk promenadpark. Inspirationen angavs komma från John Claudius Loudon och hans bok *Suburban Gardener*

från 1838 liksom från fransmannen Pierre Boitard som utkommit med boken *Traité de la composition et de l'ornement des Jardins* 1839. Promenadparken bestod av gräsplaner som nästan, men inte helt, speglade varandra.

”Planritning öfver Svenska Trädgårdsföreningens Lokal”. Ur Svenska Trädgårdsföreningens årsskrift 1840.

Daniel Müller kom att anställas som trädgårdsmästare vid föreningen från 1841. År 1844 ritade Müller en ny plan där mycket av grundmönstret var kvar. Gräsplanerna i promenadparken var fortfarande något osymmetriska men den viktigaste förändringen var alla blomsterplanteringar som hade anlagts. Här fanns dahlior planterade i egna grupper, liksom lobelior, verbena, pelargoner och fuchsia och många andra växter som skulle visas upp.

Daniel Müllers ritning över Svenska Trädgårdsföreningens anläggning i Stockholm 1844, där hans blomsterplanteringar nu har tillkommit. Efter Nolin 1996.

Från 1860 kom föreningen att under femtio år arrendera marken vid Rosendals slott på Djurgården. Kort därefter, 1911, lades föreningen ned.⁶ Det finns en färglagd ritning över parkens blomsterparterier, anlagd 1860, som ett tidigt exempel på en plantering full med annueller, pelargoner, dahlior, rosor, rödklöver, rajgräs men även några perenner (se bild på s 10).⁷

⁴ Ström, 2012.

⁵ Bergstrand och Schüssler, 2013.

⁶ Nolin, 1996.

⁷ ”Om Blomsterplanteringar”, 1861.

Trädgårdsföreningen i Göteborg tillkom 1842 och där kom alla förutsättningar för en rik blomsterkultur att stråla samman genom Georg Löwegren (1833-1919). Han var trädgårdsdirektör vid Göteborgs Trädgårdsförening från 1859 till 1917. Blomsterodling var en av hans specialiteter. Under 1850-talet hade Löwegren varit anställd i Tyskland, först vid von Brockens handelsträdgård i Lübeck och sedan vid slottsparken Herrenhausen utanför Hannover. Under 1860- och 70-talen medverkade han med artiklar i *Tidning för trädgårdsodlare* tillsammans med Erik Lindgren och Axel Pihl, med vilka han senare gav ut *Handbok i svenska trädgårdsskötseln* (1872-84.) Löwegren kom med sitt konstnärliga sinne att sätta prägel på Göteborgs Trädgårdsförening. Han införde det kontinentala modet med exotiska växter och färgstarka blomsterplanteringar. Han anlade också tapetgrupper på strategiska platser i parken som beundrades av samtiden som smakfulla bevis på god trädgårdskonst. Perioden från slutet av 1860-talet och tjugo år framåt räknas som trädgårdens storhetstid. I *Tidning för trädgårdsodlare* 1872 beskriver Löwegren en "blomsteranordning" som han anlagt framför föreningens direktörsvilla (se vidare bilden på sid 24). Den karakteriseras som "utmärkt vacker". Flera andra exempel på Löwegrens grupper visades i samtida tidningar och trädgårdshandböcker.

En tapetgrupp i gräsplanen framför växthuset i Trädgårdsföreningen i Göteborg. Foto: Karl Josefsson-Björk (1892-1983). Bohusläns museum. CC BY-NC-ND.

Löwegren efterträddes av Erik Hjelm (1874-1951) som var direktör i parken 1916-1944. Från 1926 började han omskapa trädgården till en mer klassicistisk form. De slingrande gångarna och gräsyrtorna framför direktörsvillan stramades upp med raka gångar och perennarabatter istället för tapetgrupperna.⁸ Idag har trädgårdsföreningen återtagit utformningen från Löwegrens tid och är nu i sin helhet en av Europas bäst bevarade parker från 1800-talet. Den blev den första parken i Sverige som byggnadsminnesförklarades enligt Kulturmiljölagen år 1992. Tapetgruppen är åter på plats framför direktörsvillan tillsammans med övriga grupper i parken.

Ritning över blomsterparterr anlagd 1860 vid Svenska Trädgårdsföreningen, Rosendals slott. Ur *Illustrerad Trädgårdstidning*, 1861. Här återges de växter som omnämndes i den med infattningar av *Trifolium pratense* (rödklöver), och *Lolium* (rajgräs), stamhöga exemplar av *Rosa centifolia* (centifoliaros), låga dahlior, jättehampa, verbenor, penséer, lobelior, husarknappar, tagetes, krasse, sommarlövkojor, sommarflox, blodoxalis, scharlakanspelagoner, silverrek och den perenna silverarven.

8 Trädgårdsföreningen Vårdprogram, Rapport 2007:36, Länsstyrelsen Västra Götalands län & Göteborgs stad.

Tapetgrupperna är tillbaka i Trädgårdsföreningen i Göteborg.

Statens Järnvägars betydelse för ökad plantering

Statens järnvägar, SJ, kom under andra halvan av 1800-talet att få stor betydelse för utvecklingen inom park och trädgård.

När de första järnvägarna började anläggas från 1855 startade ett arbete med planteringar efter banorna, vid stationshus och banvaktarstugor, som skydd och till nytta och prydnad. Det inspirerade också närboende.

När Statens Järnvägar och dess planteringsväsende år 1906 fyllde 50 år fick den dåvarande trädgårdsdirektören, Agathon Sundius, i uppgift att skriva och sammanfatta bolagets trädgårdshistoria. Han konstaterar:

Exemplet smittar, betar det, och sålunda har man sett, hur som vackra planteringar anordnats kring hem och gårdar, där järnvägen går fram.⁹

De äldsta beskrivningarna av blomsterplanteringar med anknytning till SJ är från 1858 när Göteborgs station

Utsikt från stationshuset i Nässjö över järnvägsparken. Årtal okänt. Järnvägmuseet.

byggdes. I en reseberättelse från 1859 beskrivs Alingsås station som "omgivet av nätta planteringar och trädgårdsanläggningar".¹⁰

Under den förste trädgårdsdirektören, Olof Eneroth (verksam vid SJ 1862-1872) användes framför allt de vanligaste ettåriga blomsterväxterna till rabatter och grupper. Under Eneroths tid var det sällsynt med pelargongrupper och fleråriga blomsterväxter, något som blev vanligare

9 Sundius, 1906.

10 Lindgren, 2020.

allt eftersom. Under den följande trädgårdsdirektören Frey Hellman (verksam 1873-1887) konstaterar Sundius att "Såväl bladväxt- som s.k. tapetgrupper anordnades, de senare i ganska stor utsträckning." Även till banvaktarstugorna, framför allt i den södra delen av landet, utdelades fleråriga blomsterväxter, frö eller plantor till ettåriga blommor. År 1897 tog SJ nya beslut om järnvägens blomsterplanteringar:

*"För att spara tid, pengar och för att kunna modernisera togs år 1897 beslutet att avveckla de äldre tapetmaneret i blomsteranordningarna och ersätta dem med blomstergrupper med blandat växtmaterial."*¹¹

Under Sundius tid, 1887 till 1910, började blomsteranordningarna vid åtskilliga av de större stationerna att anläggas intill husens fasader. Mellan åren 1891 till 1906 ökade de utplanterade perennerna markant men även antalet sommarblommor ökade och var till antalet långt fler vilket visar att de inte helt abrupt slutade användas.¹²

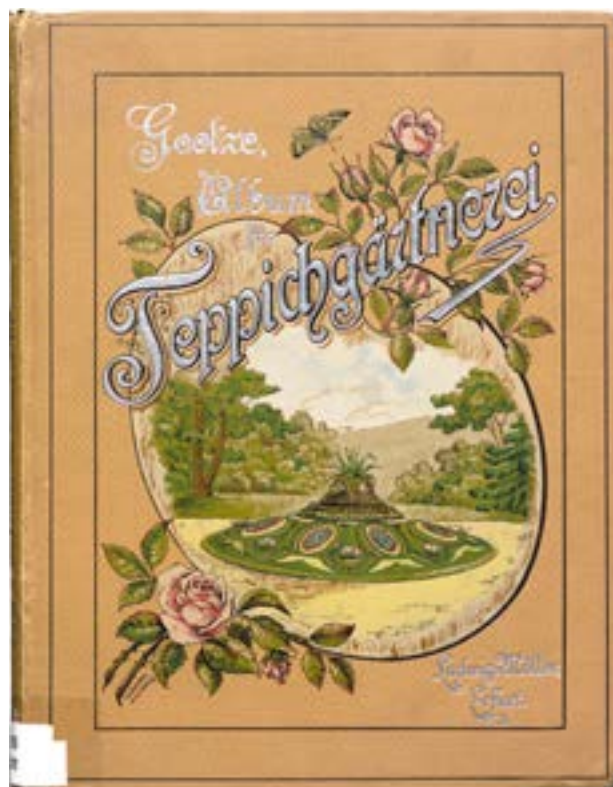
Anna Lindgren har i två större undersökningar visat hur planteringar från starten 1855 blev en integrerad del i det framväxande järnvägssystemet. De tog under många år stora ytor och resurser i anspråk och fick även stor påverkan på samhället.¹³

Blomsterplanteringar i Tyskland och England under 1800-talet

Några korta nedslag från England och Tyskland under sent 1800-tal är befogade eftersom det förekom mycket utbyte och kontakt mellan Sverige och dessa länder.

Från Tyskland används här enbart det översatta förordet från Karl Götzes mönsterbok, *Album für Teppichgartneri und Gruppenbepflanzung*, som kom ut runt 1895. Utgivningsåret är inte helt klarlagt, så när Götze pratar om "senaste åren" är det oklart vilket årtionde han menar, 1890-tal, 1880-tal eller tidigare. I boken visas mönster på tapetgrupper och planteringsritningar från tyska slott, herresäten och parker, med tillhörande växtlistor. En del av exemplen visas från sidan som bomberade, välvda jordkullar.

I Götzes förord konstaterar han att anläggandet av tapetrabatter har gjort stora framsteg de senaste åren. Detta tack vare samarbete mellan de mest framgångsrika växtförädlarna och konstnärliga specialister. Tidigare rådde, enligt Götze, ett "trångt" och stelt formspråk där iögonfallande och neutrala bladfärger skulle ge fångslande

Framsida på Karl Götzes mönsterbok *Album für Teppichgartneri und Gruppenbepflanzung*, utgiven cirka 1895.

färgkombinationer utan blommande växter. Nu användes istället färgstarka annueller som ett resultat av den förädling som gett mer variation och mångfald. Nu fanns låga, kompakta växter med rena färgtoner – egenskaper lämpade för tapetrabatter och -grupper. "Teppischgartneri" hade blivit ett specialistämne inom trädgårdskonsten. Enligt Götze gick utvecklingen i Tyskland vid 1800-talets slut alltså från bladväxter till mer blommande sådana, med klarare färger och mer kompakt och lågt växtsätt.¹⁴

I England blev det från 1830 vanligt med "bedding-out"-planteringar på de nya parterrerna och terrasserna. Växterna i planteringarna byttes ut efter säsong så att det alltid blommade. Robert Thompson vid Horticultural Society's trädgård i Chiswick skrev 1859 att en förändring av växtmaterialet började runt 1830. De tidigare perenna blomsterbäddarna började då helt täckas av blommande annueller.¹⁵

Många nya växter kom vid denna tid från Amerika som heliotrop, petunia, salvia, verbena och begonia. "The ideal bedding scheme" bestod av scharlakanspelagoner i

¹¹ Sundius, 1906.

¹² Nilsson, 2022.

¹³ Lindgren 2020, Lindgren 2022.

¹⁴ Götzes förord har översatts av Malin Norrman, trädgårdsstudent vid Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård, 2021.

¹⁵ Bisgrove, 2008.

mitten, omgivna av en ring med gul *Calceolaria*, toffelblomma, och en yttre kant med lila verbena eller heliotrop. William Robinson (1838-1935) var en irländsk och brittisk trädgårdsmästare och tillika en av de stora kritikerna av 1800-talets blomsterplanteringar. Han förordade en friare och mer naturlig trädgård med mer perenner och klagade över att "summer bedding" alltid bestod av scharlakanspelargoner, gul *Calceolaria* (toffelblomma), blå lobelia och lila verbena, år efter år var färgerna desamma.¹⁶ Runt 1860 fick bladväxterna mer plats och "subtropical bedding" blev en form med växter som gav en tropisk känsla åt trädgården men krävde övervintring i ljusa, varma och fuktiga växthus. Arter som till exempel "*Livistonia*, *Areca*, *Dracaena*, *Grevillea robusta*, *Acacais lophanta*, *Abutilon*" anges.¹⁷

Inte bara växter användes för att skapa mönster. "The last – and least happy – chapter in the evolution of the bedding scheme was the parterre of coloured minerals." Parterrerna med "coloured minerals" kunde även kallas "garden of embroidery". För att skapa mönstren i dem användes tegel, kol, krita, kopparmalm, snäckor, glas, andra mineraler och färgat grus.¹⁸

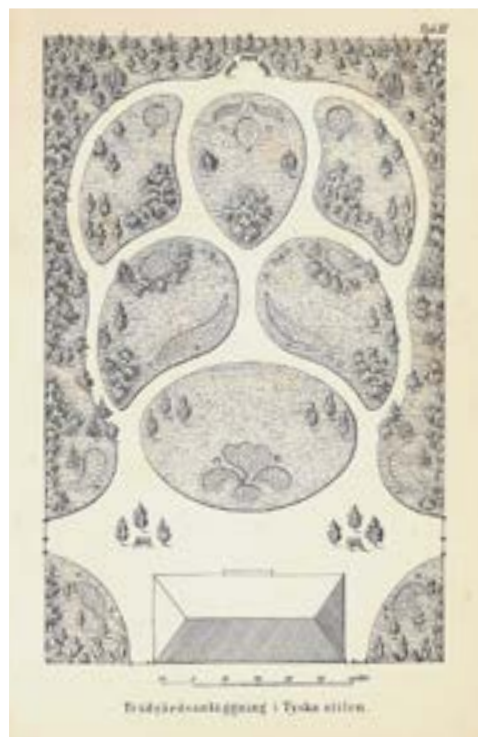
Ovan nämnde William Robinson förordade användning av perenner och inhemska växter. Med inhemska menade han även växter från andra delar av världen som klarade klimatet i England. Han ville se "vildare" och friare trädgårdar. När han recenserade Götzes mönsterbok var det med mycket starka ord om att designen var hård och mekanisk och att det inte fanns plats för någon konstnärlig instinkt eller känsla och att bokens framsida dessutom liknade en barnbok.

Landskapsstil och tysk stil

Begreppet "tysk stil" introducerades i Sverige av trädgårdsmästaren och författaren Daniel Müller (1812-1857). År 1848 beskrev han den tyska stilen som en kombination av den franska barockens regelbundna symmetri och den naturligt oregelbundna stilen i den engelska landskapsparken. "Den tyska stilen skiljer sig [...], ifrån den engelska endast derigenom, att den äger symmetri", skriver Müller. Han ansåg att den stilen passade främst för lust- och blomsterträdgårdar som kunde överskådas med ett enda ögonkast. Blomstergrupperna var viktiga och skulle ges en "skön form" som runda, ovala, stjärnformade eller liknande. Han ansåg att den nya stilens mjuka symmetri främst passade i de mindre trädgårdarna där delen närmast boningshuset skulle ha symmetriska sidor speglande varandra.

Större trädgårdsanläggning i Engelsk stil

Trädgårdsanläggning i Tysk stil.

Trädgård i engelsk respektive tysk stil för större respektive mindre trädgård. Ur *Handbok i Trädgårds-Skötseln* (1858) av Daniel Müller.

¹⁶ Robinson, 1883.

¹⁷ Lindgren, 1884, s 107.

¹⁸ Bisgrove, 2008.

Trädgårdarna vid Stora Hyttnäs, Sundborn, och Göthlinska gården, Nora, har båda kvar 1800-talets stil med slingrande gångar och blomsterplanteringar. De är bra och tydliga exempel på de två stilar som Müller beskriver: Vid Göthlinska gården finns den friare landskapsstilen och vid Stora Hyttnäs den tyska stilen med landskapsparkens mjuka former och symmetriska sidor speglade varandra.

Förutom träd och buskar finns på Göthlinska gården även perennplanteringar och rundlar med sommarblommor. Samma typ av planteringar finns på Stora Hyttnäs förutom att där finns en stjärnformad plantering centralt framför boningshuset. Det gör dessa två trädgårdar till viktiga platser för att förstå 1800-talets trädgårdsmode i mindre trädgårdar. Anläggningarna är arbetskrävande med sina grusgångar och blomstergrupper men en förenkling av dessa skulle innebära att en viktig pusselbit i trädgårdarnas historia förlorades.

Delar av trädgården som låg längre bort kunde däremot ha friare former utan krav på symmetri. Gräsplaner anlades avgränsade av det slingrande gångsystemet. I gräsplanerna samsades träd och buskar med blomstergrupper som innehöll framför allt ettåriga växter men även fleråriga.¹⁹ Enligt Erik Lindgren (1884) användes begreppet tysk stil enbart i Sverige.²⁰

I Europa pågick under 1800-talet en diskussion om

de olika trädgårdsstilarna. Där fanns en strävan efter att hitta alternativa former till både den formella franska stilen och landskapsparken. Ovan nämnde John Claudius Loudon var som ledande trädgårdsskribent under första halvan av 1800-talet den som kan ha inspirerat Müller. Efter resor på kontinenten insåg Loudon att de formella trädgårdarna inte hade bevarats på samma sätt i England och tyckte att de förtjänade att lyftas fram.

¹⁹ Müller, 1858, s 63.

²⁰ Lindgren, 1884, s68-69.

Med det som utgångspunkt skapade han en ny stil som benämndes *gardenesque* och innebar att trädgårdarna skulle fyllas med exotiska växter som tydligt skiljde dem från naturen. Människan skulle skapa konstverket trädgård. Loudons stil lyfte fram den franska regelbundenheten men med mjuka former.²¹

Råd ur 1800-talets trädgårdshandböcker

I de svenska handböckerna från 1800-talet finns råd och beskrivningar gällande blomsterplanteringar, som på ett intressant sätt belyser dåtidens ideal och arbetssätt. Här följer en kort sammanfattning av vad som återges i handböcker av 1800-talets tongivande svenska trädgårdsskribenter, Müller, Lindgren, Löwegren & Pihl.

Daniel Müller skrev 1858 att ett- och fleråriga blomsterväxter från nästan alla världsdelar då fanns representerade i svenska trädgårdar. Han betonade att de växter som kom från varmare klimat i färgprakt överträffade de nordiska och att många av dem genom odling hade blivit ”betydligt förädlade”.²² Tillsammans med träd och buskar kunde trädgårdarna nu innehålla en stor mångfald i form av tusentals växter. Müller beskrev anläggningen av hela trädgårdar med gräsplaner som innehöll såväl träd och buskgrupper som blomstergrupper. I den här texten står blomstergrupperna i fokus.

Förr, enligt Müller, ”planterade man alla sorter tillsammans i en brokig blandning” men nu, i slutet på 1850-talet, är det endast i rabatter som olika arter planteras tillsammans. Det nya är att en enda art, ibland till och med bara en varietet, kan planteras i större mängd på en och samma yta, en så kallad ”fläck”. För större omväxling kunde två till flera arter användas i grupper.²³ Blommorna kunde rätt använda bidra till trädgårdens försköning.²⁴ De kunde användas både för att liva upp eller bidra till stillhet och ro, men framförallt bidrog de till att trädgårdens utseende förändrades under året. Blommorna skulle fördelas i grupper eller planteras som enstaka exemplar över hela trädgården. Müller lyfte vikten av att plantera dem på platser som man ”gärna ville ha lysande”, nära boningshuset eller andra älsklingsplatser.

I Müllers rekommendation av växtmaterial till grupperna ingick både ett- och fleråriga växter, liksom lökar och krukväxter. Han betonade att de växter som användes till grupper även passade förträffligt till rabatter, men att alla rabattväxter inte passade i grupperna. De som passade bäst i grupperna var de som blev vackrare av att uppträda i större mängd.²⁵ I den tillhörande växtlistan

angav han både fleråriga och ettåriga blomsterväxter men i listan över ettåriga angavs även vilka som, enligt honom själv, passade för grupper. Exempel på de som var märkta som passande var bland annat *Ageratum* (leverbalsam), *Antirrhinum* (lejongap), *Calceolaria* (toffelblomma), *Dahlia* (dahlia), *Dianthus* (nejlika), *Lobelia erinus* (kantlobelia), och *Petunia* (petunia), men däremot passade varken *Reseda* (reseda), *Tagetes* (sammetsros kallade Müller den), *Ricinus* (ricin) eller *Zinnia* (zinnia) enligt Müller.

Blomstergrupperna skulle anläggas 0,9–1,5 meter (3–5 fot) från gångarna och minst 0,9 meter (3 fot) från varandra för en optimal exponering av blommorna. Vad gällde formen på blomstergrupperna ville Müller inte ange någon bestämd regel mer än att grupperna skulle vara enkla och otvungna utan spetsiga vinklar. Valet av växtmaterial kunde avgöra storleken på gruppen, exempelvis var gruppen större när dahlior användes. Bredden på grupperna varierade mellan 0,9 och 2,7 meter (3–9 fot).

Müller föreslog även grupper av blomsterväxter som stod i krukor, vilka kunde grävas ned med ett avstånd på 0,9–1,5 meter. Här kunde även vackra krukväxter, högstammiga törnrosor med runda kronor eller dahlior användas. Jorden i krukorna täcktes med mossa för att förhindra uttorkning. I närheten av boningshuset skulle blomstergrupperna vara symmetriska, liksom växterna i avseende på art, sort och färg. De skulle anläggas med smak och kännedom om växtmaterialet:

Blomsterväxter i en lustträdgård böra utmärka sig genom form, färg, vällukt och en rik blomning. Sällsyntheter förnöja hufvudsakligen botanisten, ej så mycket blomstervännen.²⁶

Liksom Müller beskrev Lindgren hur anläggning av en hel trädgård skulle gå till, med varje del beskriven var för sig. Lindgrens artiklar om ”trädgårdsanläggningskonst” publicerades redan 1874 i *Tidning för trädgårdsodlare* och kom tio år senare att återges i *Handbok för svenska trädgårdsskötseln*.

Till exempel ansåg Lindgren att de gräsplaner som låg längst från boningshuset mycket väl kunde användas som vanlig äng, vari vissa vårblommor kunde planteras. Några exempel på de senare var ”trädgårdsvarieteter af gullvifvor, alp-förgät-mig-nej, kungsängsliljor (dampelsblommor), madra, vårsaffran, hyacinter, Arabis, Armeria m.fl.”

²¹ Nolin, 1999, s 89–90.

²² Müller, 1858, s 11.

²³ Müller, 1858, s 47.

²⁴ Müller, 1858.

²⁵ Müller, 1858, s 143.

²⁶ Müller, 1858, s 47.

Blomster- och bladgrupper borde anordnas i grupper, rabatter eller som enstaka växter på gräs- eller sandplaner för att på ”framstående platser framkalla en mer lysande effekt.” De kunde anläggas vid solbelysta platser vid boningshuset, lusthuset eller intill andra sittplatser. Gruppernas storlek skulle anpassas till trädgårdens storlek för att ge en balans dem emellan. De enkla grupperna anlades oftast på gräsplanerna och var runda eller snäckformade. Grupperna skulle helst inte vara formade som stjärnor, kronor eller liknande.

Storleken på gruppen skulle vara proportionerlig mot de växter som användes i den. Planterades grupper med större växter förordades att grupperna också skulle vara större. Om gruppen låg längre bort från huset skulle den planteras med större växter. Bredden på enkla grupper som låg intill gångarna kunde variera mellan 1,2 och 3,6 meter (4-12 fot) i diameter om de var runda. Hade de annan form var en bredd på 0,9 - 3 meter och en längd på 1,5 till 4,4 meter lagom. Grupper för enstaka exemplar som stamrosor, jättehampa, *Heracleum* (loksläktet), dahlior och dylika dekorativa växter skulle alltid vara cirkelrunda och oftast med en diameter av 0,6 meter (2 fot). I de sammansatta grupperna skulle gruppen i mitten alltid vara större. Grupperna på ömse sida om mittgruppen skulle planteras med samma art för symmetriens skull. Författarna förordade att grupper med fördel kunde planteras med en enda växtart, gärna i högre och lägre former, även om det inte var ett absolut krav:

Det går nog äfven an att till en grupp använda flere olika arter; men för att detta skall lyckas så, att det blir riktigt vackert, fördras mycken sakkännedom och god smak, hvadan det i allmänhet icke är att tilråda.²⁷

Grupper kunde också bildas av växter stående i krukor. Alla växter som tålde sommaren skulle ut. Den stora fördelen var att det kunde bildas blommande grupper när och var som helst när krukor av ”vanliga blommor” ställdes ut eller grävdes ned. Men det kunde även vara krukor med mer exotiska växter som *Agave*, *Yucca*, *Dracaena*, *Phoenix* (till exempel kanariepalm eller dadelpalm), *Cactus* eller liknande.²⁸

I Lindgren, Löwegrens och Pihls *Handbok för svenska trädgårdsskötseln* från 1884 (första upplagan) anges i kapitlet ”Trädgårdsanläggningskonst” en lång rad olika benämningar för det nya sättet att anlägga planteringar: den svenska blomstergruppsstilen, tapetmaneret, enkla grupper,

sammansatta grupper, blomsterparterr, blomsteranordning, prydnadsväxter i gräsplan, blomsteranordning i tapetmaneret, prydnadsväxter i en gräsplan, blomster-rabatt, anordning av prydnadsväxter, blomsteranläggning, blomstergrupper, tapetgrupper och tapetanläggningar.²⁹

I Müllers tidigare handbok från 1858 används inte beteckningarna tapetgrupper eller tapetmaneret utan han beskriver istället blommor 1) använda i sammansatta och enkla grupper, 2) använda i rabatter på en bredd av 0,9 till 1,5 meter (3-5 fot), 3) förenade med buskgrupper där blommor användes i kanten av dem för en god effekt eller 4) självsådda i gräsplanerna som avgränsning mellan det skötta och vilda landskapet.³⁰

I den tredje upplagan av Müllers handbok från 1888 förekommer begreppen, men då är Müller död sedan 1857 och denna upplaga är ”efter de nyaste rön och iakttagelser omarbetad af Agathon Sundius” som det står på titelsidan, vilket gör att det mer är Sundius ord och kunskap än Müllers som återges i den. I de äldre trädgårdstidningarna förekommer även namn som lister, rabatter, mosaikgrupp, fläckar, symmetrisk blomsterparterr, broderiparterr, blomsterrundlar, blomsterträdgård, blomstersäng, blomstergård med flera.

Utöver detta lyfter Lindgren även fram ”den svenska blomstergruppsstilen” i *Tidning för trädgårdsodlare* (1874).³¹ Denna enligt hans mening svenska stil avsåg enkla eller sammansatta grupper av runda, ovala eller snäckformade planteringar:

Hos oss har kommit i användning några egendomliga former för blomstergrupper, hvilka man icke återfinner i utlandets trädgårdsanläggningar; åtminstone hafva vi aldrig sett dem förekomma der och hafva derför icke tvekat att beteckna denna stil för blomstergrupper såsom svensk.³²

Kungliga Biblioteket har digitaliserat dagstidningar från 1600-talet till nutid där det går att göra sökningar på ord. Första gången ”tapetmaneret” nämns i en svensk dagstidning är 1876 med en träff. Två träffar kommer 1879 och en träff 1881, medan ”tapetgrupp” återfinns mellan 1891 och 1905. Tapetgrupp är det ord som mer än andra har använts i senare tid som en gemensam nämnare för denna tids blomsterplanteringar. Det är också det begrepp som vi valt att använda i det här arbetet.

²⁹ Lindgren, 1884.

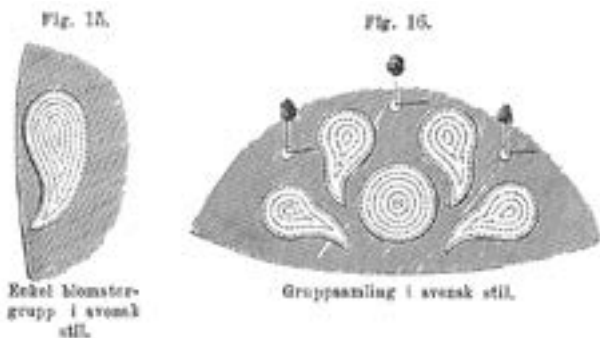
³⁰ Müller, 1858.

³¹ Artiklarna om trädgårdsanläggningskonst trycks sedan från 1884 i ”Handbok för svenska trädgårdsskötseln”.

³² Lindgren, 1884, s 67.

²⁷ Lindgren, 1884, s 88-92.

²⁸ Löwegren, 1865.

“Svenska blomstergruppsstilen”, det vill säga enkla eller sammansatta grupper av runda, ovala eller snäckformade planteringar, enligt Lindgren 1874.

Tapetgrupper beskrivs egentligen inte i ord i de äldre källorna men bilder visar exempel på hur de kunde se ut. Däremot beskrivs tapetmanerets mönster. Dessa kunde utformas så att de kom ”att likna en bordduk, en matta eller en tapet. De flesta virk-, tapet- o.d. mönster kunna alltså tjena såsom mönster för tapetanläggningar.”³³ Alla möjliga figurer, bland annat cirklar, blad och stjärnor användes, alltid i symmetriska grupper. Grupperna kunde i trädgården skiljas från varandra genom gräs, sandtäckta gångar eller klippt buxbom, isop eller annan passande kantväxt.³⁴

Tapetmaneret kallades på franska för mosaïque, på engelska för carpet, carpet bedding eller mosaicculture, på tyska för teppich och på danska tæppe-maneret.³⁵ Daniel Müller beskriver 1888 stilen:

Genom användandet i sådana grupper af låga blad- och blomsterväxter uti flere prunkande färger, hvilka växter genom klippning eller nedkrokning hållas inom de noggrant bestämda gränserna och merendels jemböga, har man kommit till hvad som vanligen benämnes mosaik- eller tapetmanér.³⁶

Lindgren (1894) betonar vikten av kunskap och skötsel för att vackra anläggningar i tapetmaneret ska kunna skapas:

Tapetmaneret är [...] ett mod i anläggningsväg, hvare genom utmärkt vackra anordningar kunna åstadkommas. Anläggningar i denna stil böra dock utföras med synnerlig omsorg, valet af växter måste ske med sakkänedom, skötseln vara den omsorgsfullaste samt mycken påpasslighet med klippning och putsning iakttagas, emedan ändamålet eljest lätt helt och hållet förfelas.

³³ Lindgren, 1874, 1884, 1894.

³⁴ Lindgren, 1874.

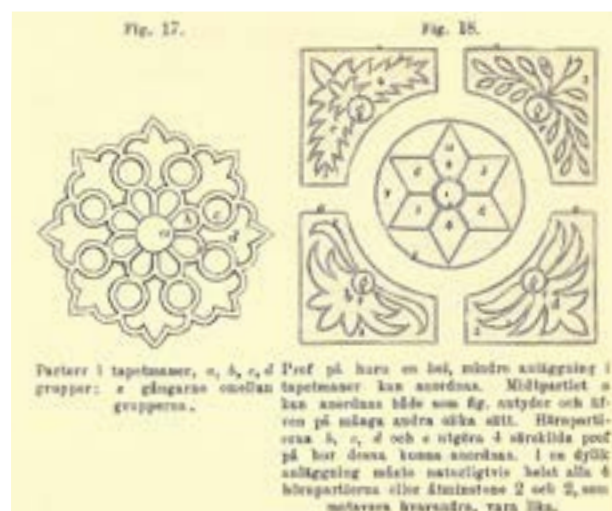
³⁵ Lindgren, 1894.

³⁶ Müller, 1888, s 54.

År 1884, i den första upplagan av Lindgrens *Trädgårdsanläggningskonst*, används beteckningen tapetgrupper bara om några planteringar i London och då utan någon speciell förklaring förutom en beskrivning av växtinnehållet. I andra upplagan från 1894 används beteckningen tapetgrupper om en del av planteringarna runt Karl XIII:s staty i Kungsträdgården.³⁷

Parterr förklarades 1884 med orden: ”Upptages en större eller mindre jordareal helt och hållet af grupper, eller grupper och rabatter i förening, tillsammans bildande ett helt, benämnes anordningen parterr.”³⁸

Lindgren såg bandformiga blomsterrabatter i Victoria Park i London som han kallade för ”tillfälligtvis utkastat band”³⁹. Han ansåg att de inte skulle användas för mycket.

Exempel (till vänster) på en parterr i tapetmaneret med gångar mellan grupperna och (till höger) en ”hel, mindre anläggning i tapetmaneret” enligt Lindgren (1884).

³⁷ Lindgren, 1894, s 7.

³⁸ Lindgren, 1884, s 89.

³⁹ Lindgren, 1884, s 97.

Överst: Huseby bruk i Småland är den plats som idag visar upp flest exempel på olika former av 1800-talets blomsterplanteringar och där även namnen på planteringarna har bevarats. Där finns en tapetgrupp, en blomsterparterri liksom blomsterslingor eller bandslingor och en stjärna. Tapetgruppen är en sammansatt grupp på en sandplan vid gaveln av herrgården.

Nederst: Framför huvudbyggnaden finns flera grupper och slingor utskurna i gräsmattan som tillsammans bildar parterren.

På baksidan av huvudbyggnaden, det som en gång var den forna framsidan när man anlände från sjösidan återfinns en slinga eller band i formen av ett S, som i familjen Stephens.

Stjärnan på Huseby.

Kritiken mot ”tapetmaneret”

I slutet av 1800-talet började kritiken komma mot ”tapetmaneret”. Det var främst tre saker som påpekades. Planteringar av det slaget var kostnads- och arbetskrävande. Dessutom började trädgårdsmodet förändras vilket gjorde att ”tapetmaneret” började betraktas som omodernt. Trädgårdsdirektör Agathon Sundius hörde till kritikerna, liksom Rudolf Abelin som 1903 skrev att ”Våra dagars grupper äro nämligen ofantligt dyra.”⁴⁰ Men redan tidigare, 1874, hade Erik Lindgren beskrivit tapetmaneret som ”barnsligt och småfnaskigt” och att han hoppades att det så snart som möjligt skulle ersättas med en ”sundare smak”. Trots detta kände han sig tvungen att beskriva stilen eftersom den kommit till större användning de senaste åren. 1884, när första upplagan av handboken gavs ut, var hans sågning av stilen borttagen och istället beskrevs den som ett mode som kunde ge ”utmärkt vackra anordningar”. Vad hade hänt på tio år? Var det Georg Löwegrens stora inflytande som gjort sig påmint? I svenska reseberättelser från England 1881 och Tyskland 1909 konstateras att tapetmaneret tappat intresse och att tapetgrupperna övergetts för långa lister med ”verkliga” blomsterväxter.⁴¹ I trädgårdsföreningen i Göteborg försvann de kostnadskrävande tapetgrupperna under 1900-talets första årtionden. Tapetgrupperna framför Palmhuset togs bort år 1907.⁴² Några exempel ur branschtidningen *Viola* från 1901 visar på samma trend – ”tapetgrupper äro ju numera så tämligen ur modet” och 1918 – ”de s.k. mosaikgrupperna med sina färgade blad förklaras vara otidsenliga.”

Genom kritiken går det att utläsa vad som var vanligt i trädgårdarna, det som inte alltid är tydligt i handböckerna som mera uttrycker tidens ideal. 1903 förfasade sig Rudolf Abelin över ryligheter som ”den oundvikliga rundeln” på gårdarna i vars mitt en halvhög vit pelare stod toppad med en ”silverkula” stor som ett huvud som ”återspeglar, i förkrympta former och virriga linjer, buskar, träd, himmel, sol och – Ert eget hus”. Till ”ryligheterna” räknade han även snäckor och färgade stenar.⁴³

Kritiken tog inte slut utan fortsatte under flera årtionden, ända fram till 1950-talet. Då gällde kritiken enbart stilen och det var ledande trädgårdsmän och landskapsarkitekter som kritiserade. De skrev bland annat att grupperna var utkastade var som helst på gräsmattorna, att ”små jordbullar” sågs här och var och att de var både osköna och onaturliga, att allt var ”planlöst och karaktärsfattigt”.⁴⁴ Där fanns ”omotiverade gångar” liksom ”vidunderligt formade blomsterrabatter”, ”en styggelse, som åtminstone icke böra betecknas som prov på trädgårdsanläggningskonst.”⁴⁵ En trädgård med en mängd snirklande gångar och gräsplaner som sönderstyckades av rabatter och buskar gav ett ”tråkigt intryck” för moderna ögon.⁴⁶ Att tapetgrupperna med sina växter var mer av ett ”kuriösitetsintresse”, rabatterna splittrade den lugna grönytan och representerade inte någon högre trädgårdskonst.⁴⁷ Kanske är det den dåtida synen på tapetgrupper som obefintlig trädgårdskonst som gjort att det senare i stort sett inte forskats eller skrivits något om tiden?

Det var inte bara trädgårdsstilen och modet som fick en ny inriktning vid denna tid. Även intresset för växtmaterialet övergick från utplanteringsväxter till perenner. Från slutet av 1800-talet lyftes de fleråriga blomsterväxterna fram på olika sätt. Perennerna som varit ”undanträngda” och fördrivna ur lustgården fick nu åter ta plats i trädgårdarna.⁴⁸ I priskuranter och annonser kom rubriker som ”Två- och fleråriga örtartade Frilandsväxter till grupper och rabatter”⁴⁹ eller ”Fleråriga växter till tapetgrupper”.⁵⁰ Perennaplant-skolor startades vid denna tid som en följd av utvecklingen – eller om det var de som drev förändringen. ”Det vore önskligt, att stadsträdgårdsmästare lärde sig förstå värdet och användningen af de perenna växterna. Då behöfve ej parkerna stå blomsterrfattiga under så lång tid vår och höst.”⁵¹ ”I täppan se vi hälst, att båda delarne få sin plats, emedan de först tillsammans förmå bilda något riktigt helt.”⁵²

40 Abelin, 1903b, s 130.

41 Lindgren, 1881, Sundius, 1909.

42 Trädgårdsföreningen Vårdprogram, Rapport 2007:36, s 57-58, 133, Länsstyrelsen Västra Götalands län & Göteborgs stad.

43 Abelin, 1903b, s 156-158.

44 Abelin, 1903b, s 129.

45 Sonesson, 1926.

46 Nilsson, 1948, s 30.

47 Bauer ur Olausson, 2015.

48 Abelin, 1903a.

49 Göteborgs trädgårdsförening, priskurant 1896.

50 *Viola*, nr 11, 1895, s 2.

51 *Viola* nr 18, 1903.

52 Abelin, 1903a, s 90.

Tapetgrupper – viktiga årtal

- 1844** Daniel Müller skapar en plan med blomstergrupper för trädgården vid Svenska Trädgårdsföreningen i Stockholm.
- 1848** Daniel Müller 1848 myntar begreppet tysk stil.
- 1859-1870** Georg Löwegrens storhetstid med tapetgrupper i Göteborgs Trädgårdsförening.
- 1860** En sammansatt grupp kallad "blomsterparterrer" i Svenska Trädgårdsföreningen, Stockholm, presenteras i Illustrerad trädgårdstidning.
- 1864** "Bladväxt-mani" råder, enligt Georg Löwegren.⁵³
- 1864** Georg Löwegren beskriver palmer som de mest dekorativa av alla växter och lyfter fram arter som är enklare att odla. Han kan vara den förste som beskriver palmer för svenska förhållanden.⁵⁴
- 1864-1872** De "vanligaste ettåriga blomväxter" används under SJ:s förste trädgårdsdirektör Olof Eneroths tid mest till rabatter och grupper.⁵⁵
- 1874** Erik Lindgren beskriver tapetmaneret som uppstått de senaste åren som "barnsligt och småfnaskigt" och hoppas att det snart ska ge vika för "sundare smak".
- 1876** Beteckningen "Tapetmaneret" dyker upp första gången i svenska dagstidningar.
- 1876** Norrköpings Tidning och Östgöta Correspondenten rapporterar från en trädgårdsutställning i Norrköping: "Diiverse frilandsväxter samt blad- och bladväxtgrupper på gräsplaner woro utställda och anordnade af flere. Det så kallade tapetmaneret syntes ännu spela sin roll".
- 1873-1887** SJ:s trädgårdsdirektör Frey Hellman anlade under sin tid många bladväxt- och tapetgrupper i stationsparkerna.
- 1881** Skånska Aftonbladet skriver om lantbruksutställningen i Malmö med "synnerligen smakfulla bladväxtgrupper i det s.k. tapetmaneret".
- 1881** Erik Lindgren reser i England där han konstaterar att "carpet" eller tapetmaneret-modet har gått tillbaka.
- 1884** Erik Lindgren beskriver tapetgrupper från London i första upplagan av Handbok i svenska trädgårdsskötseln. Tapetmaneret sägs vara "ett mod i anläggningväg, hvarigenom utmärkt vackra anordningar kunna åstadkommas".
- 1891-1905** Begreppet tapetgrupp börjar användas i svenska dagstidningar.
- 1894** Tapetgrupp i Kungsträdgården beskrivs av Erik Lindgren i andra upplagan av Handbok i svenska trädgårdsskötseln.
- 1894** Kaktusgrupp beskrivs av Erik Lindgren i andra upplagan av Handbok i svenska trädgårdsskötseln.
- 1895** Annons i trädgårdstidningen Viola annonsblad för trädgården (nr 11, s 2) om "Fleråriga växter till tapetgrupper".
- 1800-talets slut** Det blir vanligt med pelargoner i grupperna. Särskilt scharlakanspelargonen med sina röda blommor blir populär.
- ca 1900** Madame Salleron, pelargonen som inte blommar, blir med sina grönvita blad en populär rabattväxt.
- 1897** SJ tar beslut att avveckla det äldre tapetmaneret "för att spara tid, pengar och för att kunna modernisera".
- 1907** Tapetgrupperna tas bort vid Trädgårdsföreningen i Göteborg.
- 1909** SJ:s trädgårdsdirektör Agathon Sundius reser i Tyskland och konstaterar att tapetgrupperna övergetts för långa lister med "verkliga" växter.

⁵³ Löwegren, 1864a.

⁵⁴ Löwegren, 1864b.

⁵⁵ Sundius, 1906.

DET HISTORISKA VÄXTMATERIALET

Till blomsterplanteringar användes en rad olika typer av växter: annueller, perenner, bladväxter och krukväxter. Växtmaterial anges och beskrivs i de äldre trädgårdshandböckerna och tidskrifterna, men det är i växtkatalogerna, priskuranterna, som det går att se vad som verkligen fanns tillgängligt och såldes vid olika tider. Göteborgs Trädgårdsförenings priskurant finns till stora delar digitaliserad från år 1861 och fram till 1960-talet, med vissa luckor. Den rekommenderas som en tillgänglig källa för att söka växtmaterial som användes (se länk i referenslistan). Vid Kungliga biblioteket och universitetsbiblioteken finns även andra priskuranter och frökataloger att ta del av.

I priskuranterna delas växterna in dels efter respektive växtgrupp som exempelvis fleråriga blomsterväxter, träd, palmer och så vidare, dels efter hur de var tänkta att

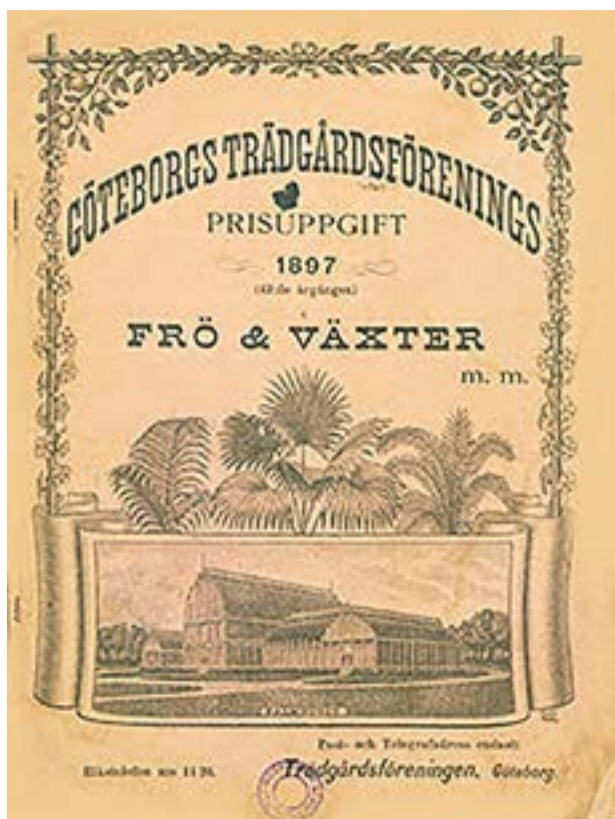
användas, som till exempel modeväxter, gruppväxter eller infattningsväxter. Det gäller att vara uppmärksam på om priskuranterna innehåller både plantor och fröer. Det kan finnas separata frökataloger vid sidan av priskuranterna. Från cirka 1870 verkar dock Göteborgs Trädgårdsförenings priskurant ha fröer och plantor i samma katalog.⁵⁶ Trädgårdsföreningen gav även ut separata lökkataloger som inte är digitaliserade. I priskuranterna kan den kompletterande information som ibland anges om vissa arter vara intressant. Den kan gälla vilka egenskaper växterna hade, hur användbara de var och vilka fördelar de hade.

Man får vara uppmärksam på rubrikerna i priskuranterna eftersom växterna inte alltid är indelade på samma sätt som idag. Arter kan ibland kan finnas på oväntade platser i katalogen och placeringen av dem kan även skilja sig åt mellan åren. Det finns rubriker som "Sortiments- eller genreblommor", "Fröplantor till ettåriga blomsterväxter", "Två- eller fleråriga örtartade Frilands-växter" och "Växter till sommargrupper". I 1863 års priskurant finns till exempel rubriker som "Grupper," "Rabatter", "Infattningar" och "Bladgrupper". Det kan också under samma rubrik förekomma flera olika former av växter som i trädgårdsförenings priskurant från 1896 där det i "Växter till sommargrupper", återfinns både ettåriga växter som *Begonia*, *Calceolaria* (toffelblomma), *Verbena* och *Zinnia*, liksom bladväxter som *Alternanthera* (papegojblad), *Canna*, *Santolina* (helgonört) och fetbladsväxten *Echeveria* liksom krukväxter som scharlakanspelagoner.

Färger och former

Många av de ettåriga växter som blev populära under andra halvan av 1800-talet hade klarare och starkare färger än det tidigare växtmaterialet och det var precis det som efterfrågades. Växtförädlingen inriktades på att få fram nya sorter med sådant utseende för att skapa den tidens blomster- och tapetgrupper. Daniel Müller skriver 1858:

Mycken skönhet åstadkommes i en trädgård genom kontrast och allt skönt upphöjes genom densamma och framställes i en klarare dager.⁵⁷

Priskurant från Göteborgs trädgårdsförening 1897.

⁵⁶ Opublicerat studentarbete 2021, Elin Sandin, Göteborgs universitet.

⁵⁷ Müller, 1858, s 15.

Müller skrev utförligt just om användningen av kontraster i trädgården: mellan ljus och skugga, mellan ljusa och mörkbladiga växter och mellan olika färger. Han såg trädgården som en scen där olika delar förstärktes genom att växterna bidrog med rätt uttryck och känsla. Exempelvis borde inte röda blommor stå och lysa i mer melankoliska delar av trädgården. ”Hvita blommor sammanställda med röda höja hvarandra”, framhöll han medan han ansåg att det uppstod disharmoni mellan vita och gula blommor. Komplementfärger var på modet vid denna tid, och förordades genom att de förstärkte varandra. Gult som kontrast till violett, blått till orange och rött till grönt. Grönt passade dock till alla färger.⁵⁸

Lindgren förordade att använda kontrasterna mellan rött och vitt, rött och gult, rött och blått, blått och gult, blått och vitt, blått och brandgult, brunt och gult, gult och gredelint, vitt och gredelint. Grönt och grå-silvervitt passade till allt förutom silvergrått till vitt. Färger som däremot inte ansågs vackra att kombinera var vitt och gult, brandgult och gredelint, blått och gredelint samt blekrött och gredelint. Bladväxternas färger var grönt, gråvitt, rött, brunt, svartbrunt, vitt och gult i en mängd nyanser.⁵⁹ En färg som inte fick förbigås enligt Lindgren var den gråa färgen, eller färgen på jorden som gav växternas grönska en passande bakgrund:

Denna naturens fingervisning bör icke lemnas obeaktad. En blad- eller blomstergrupp, så glest planterad, att den luckrade och finkrattade jordytan till någon del synes emellan växterna, åstadkommer en vida vackrare effekt, än om växterna äro så tätt planterade, att jordytan fullkomligt döljes.⁶⁰

Det är inte förvånande att de höga växterna rekommenderades att stå bakom de lägre eller i mitten av rabatter och grupper, och omgärdas av lägre växter. Höga växter med små blommor skulle planteras i mitten av gruppen och utanför dessa planterades lägre växter med större blommor för att få ett “behagligare utseende, än om man handlade tvärt om”.⁶¹ Helst skulle inte storleken på blommorna variera allt för mycket mellan växter som stod nära varandra. I grupper som separerades från varandra av gräs eller gångar kunde storleken på blommorna variera mera. Om flera arter stod i samma rabatt rekommenderades att storleken på blommorna övergick från små till stora längs med rabatten.

58 Müller, 1858, s 43-49.

59 Lindgren, 1884, s 92-93.

60 Lindgren, 1884, s 31.

61 Lindgren, 1884, s 93.

Bladväxterna delades in i tre huvudgrupper med avseende på deras utseende. Gräslika som majs, *Canna* och *Cordyline* (dracena), finbladiga som *Artemis annua* (sommarmalört) eller storbladiga som *Ricinus* (ricin), *Aralia*, *Heracleum* (lokasläktet), *Cannabis sativa* (jättehampa), *Perilla* (bladmynta). De vanligast förekommande tillhörde den storbladiga gruppen. Om olika bladväxter planterades i samma grupp skulle alltid de finbladiga och gräslika stå i mitten med storbladiga runtom eller framför. Som exempel anges majs eller jättehampa i mitten omgiven av ricin och utanför denna bladmynta, *Perilla*, men aldrig ricin i mitten med majs runtom.⁶²

Annueler och perenner

Under 1800-talet varierade tillgången på liksom intresset för perenner respektive annueler. Ett stort antal perenner beskrevs i handböcker och liknande under första halvan av 1800-talet. De kunde till viss del även förekomma i blomstergrupper, men de spelade inte huvudrollen. Perennerna kom i skymundan och det förekommer inte ritningar på rena perennplanteringar i den tidens trädgårdshandböcker.

Kritiken kom med tiden att öka mot de färggranna och ettåriga nykomlingarna medan perennerna ansågs som ”bortglömda” (se mer i avsnittet ”Kritiken mot ”tapetmaneret”). Else Dahl skriver 1935 i en tillbakablick:

På adertonhundratalet voro de under en längre period alldeles bortglömda och undanträngda till trädgårdens mest avlägsna hörn. Deras forna platser i solen erövrades av granna exotiska främlingar: pelargonior, begonior, m.fl. utplanteringsväxter. I slutet av 1800-talet voro de gamla växterna sällsynta i hela landet.⁶³

Annuelerna slog igenom med starka färger som lyste upp trädgården och inte sällan med blomning under hela säsongen, något som inte perennerna levde upp till. I sortimentet ingick även bladväxter och utplanteringsväxter, det vill säga de växter som inte kunde övervintra utomhus. Som tidigare nämnts hade förbättrade odlingsmetoder, med varmare och ljusare växthus, gjort det möjligt att odla en mångfald av arter och övervintra dem under bättre förhållanden.

Vilka växter som fanns och användes går som tidigare nämnts att se dels i priskuranter från tiden, dels i trädgårdshandböcker och tidskrifter. Det finns även exempel i form av fotografier eller ritningar av anläggningar som

62 Lindgren, 1884, 93-94.

63 Dahl, 1935.

den tidigare nämnda blomsterparterren från trädgårdsföreningen i Stockholm 1860. Här återges de växter som omnämndes i den med infattningar av *Trifolium pratense* (rödklöver), och *Lolium* (rajgräs), stamhöga exemplar av *Rosa centifolia* (centifoliaros), låga dahlior, jättehampa, verbenor, penséer, lobelior, husarknappar, tagetes, krasse, sommarlövkojor, sommarflox, blodoxalis, scharlakanspelagoner, silvrek och den perenna silverarven.⁶⁴

Ritning över "blomsteranordning" i Göteborgs trädgårdsförening 1872, återgiven i *Handbok för svenska trädgårdsskötseln* från 1884 (första upplagan). Planteringen innehöll följande växter:

Nr 1: I hörnet mot huset stod en trapplik hylla där blommande växter ställdes ut. Där fanns bland annat pelargoner, fuchsior, toffelblommor, nejlikor och liljor. Bakom dem stod "nyholländska acaccier" och söderhavsmyrten. Allt skulle visas upp som en jättelik blomsterbukett. Framför huset fanns en rabatt med palmiljor blandat med heliotrop, *Lantana* (eldkrona) och en brunbladig krypoxalis. Den infattades med "korslikt ställda, hvitmålade pinnar af ungefär ett fingers tjocklek".

Nr 4: Här fanns i mitten ett stort och flera små exemplar av *Bonaparte juncea* (idag *Agave geminiflora*). De omgavs av en fyrdubbel krans av rödblådigt höblomster (*Iresine herbstii*), en dubbel krans av silvervit silverklint (*Centaurea candidissima*) som i sin tur omgavs av en dubbel krans av gulbladig mattram (då *Pyrethrum parthenium aureum*, idag *Tanacetum*).

Nr 5: Pyramidformiga buketter av dubbelblommande scharlakanspelargoner i mitten blandat med vitbladig madeiramalört (*Artemisia argentea*) och gulbladig mattram.

Nr 6: Rund säng för bladväxter med en urna eller vas i mitten, med flera sorter av cannor och "en korall-lik, cinnoberröd infattning av järn".

Nr 7: Vitbladiga scharlakanspelargoner omgivna av dubbla kransar av kantlobelia (*Lobelia erinus*) och sedan infattade som rabatten vid huset.

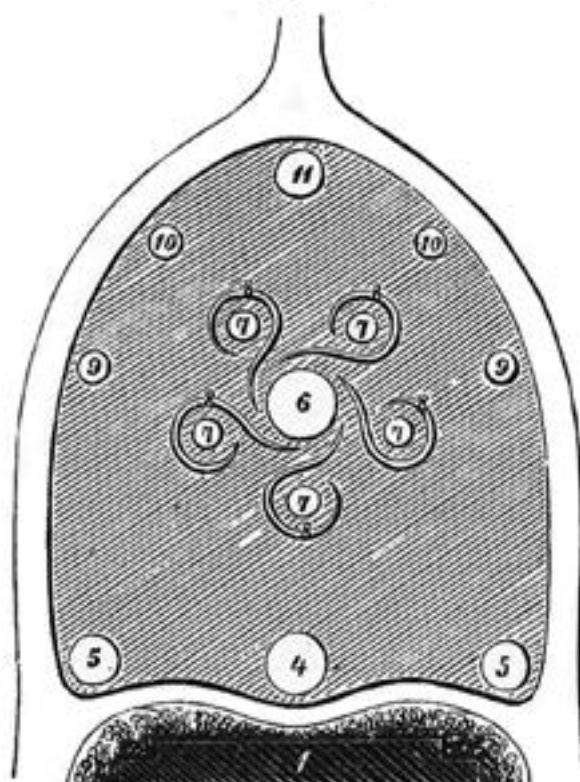
Nr 8: 17-20 centimeter breda girlander med silvervit silverarv (*Cerastium tomentosum*), kantade med 7,5 centimeter hög buxbom.

Nr 9: *Lobelia fulgens*, i mitten *kardinallobelia* (*Lobelia fulgens* idag *L. cardinalis*), omgiven av gula toffelblommor (*Calceolaria*), "garnerad" med den blåa *Agathe spathulata* (i kapastersläktet).

Nr 10: Storblommiga penséer.

Nr 11: Den vita madonnaliljan, *Lilium candidum*. Alla de sängar som låg i kanten hade en vitmålad, korglik järntrådsinfattning och på den klättrade växter som sorter av *Maurandia* och *Thunbergia* liksom *Lonicera brachypoda reticulata*, vilket var någon kaprifol eller try.

Fig. 46.

Dekorering af en gräsplan invid boningshuset i Göteborgs trädgårdsförening.

⁶⁴ "Om blomsterplanteringar" (1861).

Georg Löwegren betonade faktorer som var viktiga att tänka på för att "blomsteranordningen" skulle framträda på bästa sätt:

Nödvändigt är, att de 5 i midten varande sängarna planteras alldeles lika och att man till dem väljer sådana växter, som blomstra oupphörligt hela sommaren; att gräsmattan hålles så fin och kort som möjligt samt att man nog tillser det inga luckor uppstå i blomstersängarna.⁶⁵

Som exempel kan nämnas att petunior omnämns som "utmärkt vackra och mycket tacksamma prydnadsväxter." "Kunna användas på mångahanda sätt, såsom till grupper, krukor, amplar, espalier osv".⁶⁶ Zinnia "äro särdeles användbara till grupper".⁶⁷ En sommarblomma som återkommande omnämns i SJ:s årsberättelser från år 1891 till 1906 är *Gazania splendens* (påfågelsblomster).⁶⁸ År 1884 kallades dahlior, heliotroper, scharlakanspelargoner och gazania för gruppväxter.⁶⁹

Perenner förekommer till mindre del i grupperna. Isop och silverarv förekom som kantväxter. På 1890-talet startade Knut Bovin den första perennaplantskolan i Kräftriket i Stockholm. Han grundade branschtidskriften *Viola* och där återkom reklam för hans plantskola. Han anger att perenner är användbara som "Tapetväxter", kanske som ett sätt att visa på deras bredd.⁷⁰

Begreppet bukettgrupper dyker upp i andra upplagan av *Handbok i svenska trädgårdsskötseln*. I planteringarna i Stockholm kunde vissa gruppers mittpartier bestå av en blandad kompott av växter vilka benämndes just bukettgrupp. I 1893 års plantering vid Linnéstatyn i Humlegården växte en blandning av knölbegonior, både enkla och dubbla, lobelior, *Gladiolus*, *Montbretia*, *Heliotropium* (heliotrop), *Penstemon*, *Pblox* (flox), *Ageratum* (leverbalsam), pelargoner både röda, skära och vita, flera arter av *Centaurea* (någon form av klint), *Gaura lindheimeri* (sommarljus), *Heuchera sanguinea* (alunrot), *Celosia cristata* (tuppkam) både höga och låga och i olika färger, *Dianthus caryophyllus* (trädgårdsnejlika), *Trachelium coeruleum* (sommarsalsört), låga *Scabiosa* (vädd) i flera färger, *Delphinium cardiopetalum* (fransk riddarsporre) i flera färger med flera.⁷¹

Även vid blomsteranordningarna runt Karl XIII:s staty i Kungsträdgården placerades grupperna kring en central bukettgrupp, där bestående av en *Phoenix canariensis*

(kanariepalm) som mittparadör omgiven av enkla och dubbla knölrötsbegonior, *Heuchera sanguinea* (alunrot), *Celosia cristata nana* (tuppkam) i flera färger, *Gaura lindheimeri* (sommarljus), heliotroper, pelargoner med vita och skära blommor, *Gomphrena globosa* (klotamarant), *Centaurea cyanus* (blåklint), *Dianthus caryophyllus* (trädgårdsnejlika), *Pblox drummondii nana compacta* (sommarflox) i olika färger, *Scabiosa atropurpurea nana* (vädd) i flera färger och *Verbena*.⁷²

Dahliornas popularitet steg under 1800-talet och priskuranterna var fulla av sorter. Förädlingsarbetet gav ständigt nya sorter och hela 220 stycken fanns med i Göteborgs Trädgårdsförenings priskurant 1861. Framförallt var kaktusdahlior populära.⁷³ 1905 kom de "Nya Holländska Jättedahliorna" som utmärkte sig genom enorma blommor på 12-15 centimeter i diameter. De skulle användas som "rabattprydnader" och framförallt passade de som "paradörer" i mitten av blomstergrupperna.⁷⁴

Bladväxter, gräs, palmer och pelargoner

År 1864 omfattades bladväxterna av en slags mani vilken liknade tulpanmanin på 1600-talet, enligt Löwegren. Bladväxterna hade kommit på modet och framför allt beskrevs de vara lika vackra under hela vegetationssäsongen och Löwegren nämnde *Alocasia* och *Caladium* som de vackraste. Han omnämnde även ormbunkar, begonior och palmer här, liksom *Calla*, *Philodendron*, *Arum* samt *Coleus* (palettblad). Hit hörde framförallt rumsväxter som behövde övervintra i varma växthus. Utomhus användes de troligen mest som solitärer eller "paradörer". Löwegren skrev inget om dessa växters användning i blomstergrupper.⁷⁵

En bladväxtgrupp från trädgårdsföreningen i Göteborg. Göteborgs stadsmuseum.

65 Löwegren, 1872.

66 Göteborgs trädgårdsförenings priskurant 1871 s 23.

67 Göteborgs trädgårdsförenings priskurant 1871 s 26.

68 Nilsson, 2022.

69 Lindgren, 1884.

70 Viola, 1898.

71 Lindgren, 1894, s 64.

72 Lindgren, 1894.

73 Persson, 2010.

74 "Nya Holländska Jättedahlior", 1905.

75 Löwegren, 1864a.

Yucca, Cordyline (dracena), *Agave, Dracaena, Aralia, Canna, Gynerium* (pampasgräs) är exempel på släkten som beskrevs 1865.⁷⁶ Från Londons parker angavs som vanligast 1875: ”*Canna, Solanum, Poylmnia grandis, Vigandia, Ricinus, Aralia, Rhus glabra laciniata*, åtskilliga *Acer* och *Ferdinanda* m. fl.”⁷⁷

Det kom även kritik mot bladväxterna, framförd av bland andra författaren August Strindberg. År 1888 gav han denna bild i sin bok *Om pessimismen i den moderna trädgårdskonsten*:

Och så bär man ut på rabatterna, vad? Bladväxter, som icke få blomma! Bladväxter med röda och gula blad, sådana man kan i brist på bättre fördraga om hösten hos den döende lönnen eller jungfruvinet. Och så snart en stackars blomknopp botar att spira upp ur detta höstlöv, så kommer blomsterhataren och skär den av.

Att släppa in höst, tistlar, ogräs i sin trädgård och icke få se en blomma, det är värre än klippt buxbom och spaljerade lindar! Vem har uppfunnit dessa rysligheter?

År 1884 skrevs en artikel om perenna prydnadsgräs vilka sällan användes i trädgårdarna och där lyftes det ”hvid varje stuga odlade randgräset” och det ståtliga fjädergräset, *Stipa pennata*, som användbara exempel.

*De fleråriga prydnadsgräsen kunna, på grund af sitt ståtliga, ornamentala växtsätt samt de ringa fordringarne å skötsel och jordmån, användas på mångabandiga sätt, såsom till bildande af grupper å gräsplaner, till infattningar omkring eller prydnad å klippartier eller alpanläggningar, till plantering å rabatter etc.*⁷⁸

1864 skrev Georg Löwegren om palmer. Han hade egen erfarenhet av sådana från sin tid vid ”kongl Berggarten i Hannover” och kanske startade palmvurmen här. Löwegren konstaterade att de flesta palmer kom från jordens varmare delar och att de inte kunde odlas på ”kalljord”, det vill säga under bar himmel. De behövde en varm övervintring men blev oftast för stora för de växthus som var vanliga då: ”Vidare finns ännu många, både trädgårdsmästare och växtvänner, som anse palmen för ett slags vidunder, omöjligt att med framgång kultivera.” Palmer var också rejält dyra i inköp och sågs som en lyxartikel. Löwegren lyfte i artiklarna arter som var enklare att odla, till och med i vanliga boningsrum. Han benämnde dem ”De dekorativaste af alla växter”.⁷⁹

Löwegren var den som tog initiativet till palmhuset i Göteborgs Trädgårdsförening och under slutet av 1800-talet blev det tekniskt möjligt att bygga höga och ljusa växthus som kunde rymma palmerna.

När Agathon Sundius sammanfattade SJ:s första 50 år skrev han att det var sällsynt med pelargongrupper under den förste trädgårdsdirektörens Olof Eneroth tid (1864–1872). Det förändrades inom något årtionde, mycket tack vare de framförädlade scharlakanspelargonerna, även kallade Scarletpelargon.⁸⁰ De var en korsning mellan två arter, *Pelargonium zonale* och *P. inquinans* som senare benämndes zonale-sorter. Framförallt de starkt röda blev populära och användes för att lysa upp planteringarna. Det var även populärt med pelargoner med vitbrokiga blad. Ett exempel är ’Madame Salleron’ som kom i handeln runt sekelskiftet 1900 och blev mycket populär, inte bara för de vitbrokiga bladen utan även för att den inte fick några ”störande” blommor. Den har ett för pelargoner avvikande växtsätt och blir inte högre än 20 centimeter. Den blir heller inte så grenig som vanliga pelargoner utan mycket mer buskig. Detta var egenskaper som gjorde sig bra i grupplanteringarna och sorten kom även att kallas för kantpelargon. Däremot är den mer svårförökad för att sticklingar av den vill inte stå en och en i moderna plugg utan de behöver stå tätt och trängas med ”kompisar”. Det finns en namnförvirring i handeln idag eftersom det förekommer blommande exemplar som kallas för ’Madame Salleron’, men det är då ingen äkta ’Madame Salleron’.⁸¹

I en artikel 1905 anges det att förutom Scarletpelargonerna var det få andra pelargoner som passade i ”blomstersängarna” eftersom de flesta hade ”för yppig” bladbildning, oregelbunden tillväxt, för sparsam blomning och för känsliga blommor. Till dem som rekommenderades hörde rosa ’Mme Thibaut’, fyllda mörkröda ’Ärkehertig Rudolf’ och eldröda ’Vesuvius’.⁸²

Kantväxter och andra infattningar

Infattningar runt grupperna kunde bestå av antingen någon kantväxt, föremål av olika slag eller ett lågt staket. Framförallt framhölls vikten av huggna, skarpa gräskanter runt planteringarna.

När Müller skrev om rabatter som anlades utefter gångar rekommenderade han att de på sidan som vätte mot gången skulle infattas av en kant med gräs eller andra låga, grönskande och blomstrande växter. En krans av sommaraster (*Aster chinensis*) kunde med fördel kanta en grupp med dahlior, men kanten skulle alltid planteras

76 Löwegren, 1865, nr 8.

77 Lindgren, 1884, s 107.

78 ”Om fleråriga, härdiga prydnadsgräs (1884).

79 Löwegren, 1864b.

80 Sundius, 1906.

81 Persson, 2021, s 55-57.

82 ”Äldre och nyare värdefulla prydnads- och blomsterväxter”, 1905.

Utplantering på Huseby 2021. Runt agaven i tapetgruppens mittgrupp placeras Mme Salleron, pelargonerna som inte blommar, Mme Salleron, tillsammans med borstaloer.

med lägre växter än de växter som ingick i gruppen. Müller nämner även dubbelblommig *Bellis* (tusensköna), *Armeria* (trift) och *Brachycome* (dockkrage) som exempel på infattningväxter. Han nämner även *Primula elatior* (någon form av viva), *Statice* (kan vara trift eller risp) och *Armeria*. ”De gamle” hade enbart använt buxbom och även Müller tyckte att den var mest passande.⁸³ När grupperna i ”tapetmaneret” beskrevs i första upplagan av Lindgrens Trädgårdsanläggningskonst från år 1884 omnämns kanterna ”begränsade av fina klippta infattningar av buxbom, isop eller andra passande växter”. I andra upplagan 1894 är det borttaget.

Lindgren rekommenderade för gruppssamlingar på en sandplan en skarp avgränsning mot sandplanen med hjälp av en låg kant- eller infattningväxt som till exempel *Armeria maritima* (trift). Han betonade att kanten alltid skulle hållas skarpt ”begränsade” och ”afstickas eller huggas”. Han anger även isop eller ”någon fin gräsart”.⁸⁴

I en annons i *Viola* år 1895 för ”Fleråriga växter till tapetgrupper” nämndes som kantväxter buxbom, *Thymus citriodorus* fol. var. (Citrontimjan) och *Sempervivum californicum* (någon taklök). Under grå- och vitbrokiga

Prydnader till rabattkanter i form av löv av keramik med majolikaglasyr, från friluftsmuseet Torekällberget, Södertälje.

växter nämndes även *Festuca glauca* (blåsvingel) som vacker till kant. I annonsen skrev de att ”lämpligast är att inköpa dessa i augusti och själv föröka därav för vårbehovet”.⁸⁵

När Müller skrev om rabatter som anlades efter gångar rekommenderade han att förutom att använda kantväxter som avgränsning kunde de senare även göras med grönmålade bräder eller stengods i form av lövverk eller ”enkom dertill huggna stenar i bladform”. Det vara bara ”i luxuriösa” trädgårdar som man hade infattningstenar i acanthusform av lera, porslin eller järn.⁸⁶

⁸³ Müller, 1858, s 50, 59, 83.

⁸⁴ Lindgren, 1884, s 89-91.

⁸⁵ *Viola*, 1895.

⁸⁶ Löwegren, 1865.

Müller rekommenderar även ”korgfläten” som gjordes av långa, barkade pilkvistar som böjdes och omlott sattes ned i marken. Dessa kunde målas vita eller ljusgröna.⁸⁷ Vitmålad rotting böjd i bågar anges som en vacker, korglik infattning även år 1865. Infattningarna kunde även göras av ståltråd och för att få dem riktigt fina kunde de förgyllas eller bronseras.⁸⁸ Järntrådsstänglet fungerade även som skydd mot hundar.⁸⁹ Liknande bågar kunde även göras av ”gjutna jernbågar”.⁹⁰

Rabattjärn gjordes vid Huseby bruk. Det finns även liknande exempel från Robertsfors bruk. Förekomsten av rabattjärn verkar varit begränsad då de inte finns på särskilt många fotografier från tiden. Idag används rabattjärnen inte på Huseby utan visas bara i museet.

Ostronskal och snäckor omnämns år 1865, vilket då ansågs som vackert om de inte användes för mycket.⁹¹ Detta är en av få källor som berättar om användning av snäckor. Rudolf Abelin kritiserade snäckorna år 1903

vilket visar att de då funnits ett tag. Annonser om ”Utsökt vackra Trädgårdssnäckor” från Zeinows firma i Stockholm återfinns i Viola år 1908. Zeinows såldes snäckor, musslor och koraller. De verkar inte ha annonserat i tidningen mellan åren 1895 och 1900 men snäckorna återfinns på äldre fotografier.

En plantering som i sin helhet enbart bestod av färgad sand utan blommor beskrevs från Victoria Park i London av Erik Lindgren år 1884. I den fanns röd, vit, gul, blå och glänsande svart sand. Han fann denna ”plantering” ovanlig men effektiv:

*Nekas kan ej, att det förefaller något besynnerligt att använda färgad sand istället för blommor till dekorer i en parkanläggning, men väl utfördt, gör det på något afstånd större effekt, än man skulle kunna tro, och tilldrager sig i hög grad besökandes uppmärksamhet.*⁹²

Tapetgrupp i Borås stadspark 1921 med ovanligt höga ”korgfläten”. Foto Frithiof Mörk. Borås stadsarkiv.

87 Müller, 1858, s 59.

88 Löwegren, 1865.

89 Lindgren, 1884, s 119.

90 Lindgren, 1894, s 38.

91 Löwegren, 1865.

92 Lindgren, 1884, s 98.

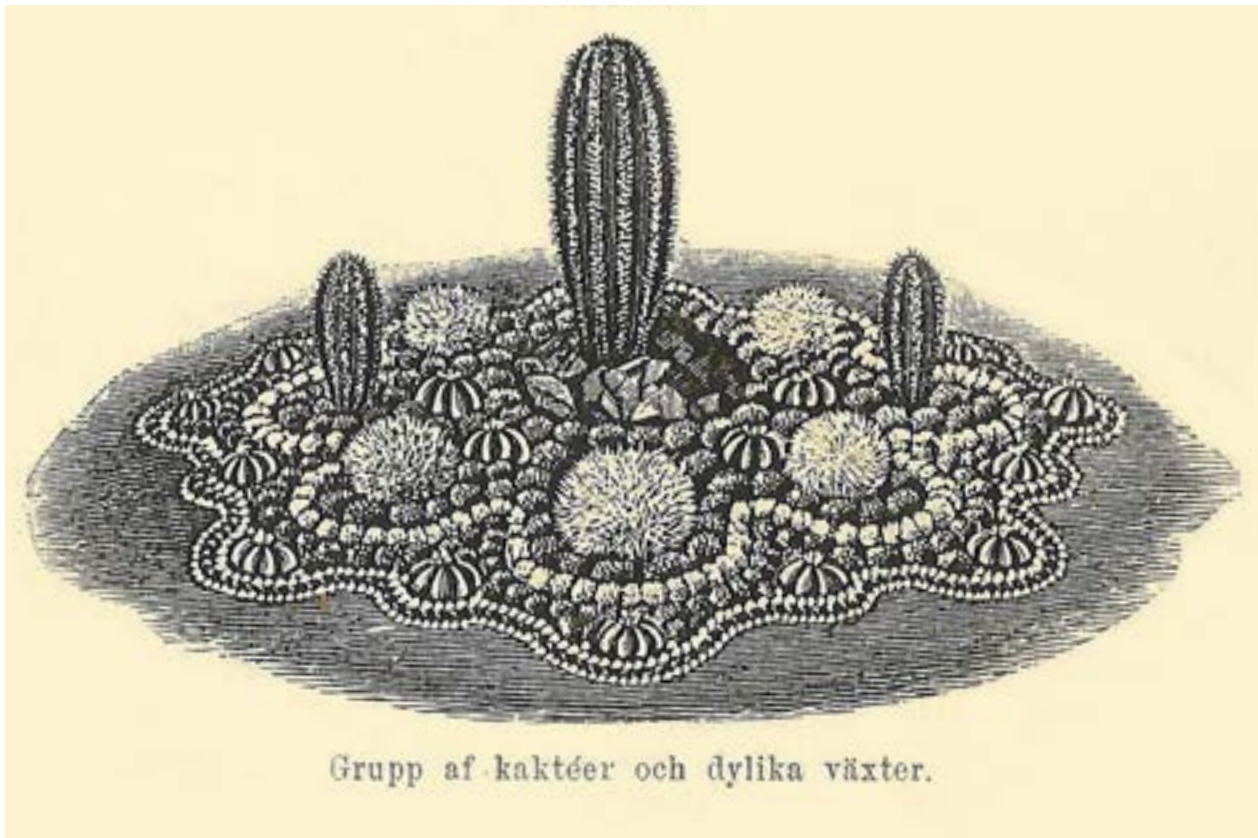
Rabattjärn tillfälligt utsatta kring en av mönsterplanteringarna på Huseby. Bilden är nytagen, men återgiven i svartvitt för att ge en illusion av hur det en gång kan ha sett ut. Foto: Annika Rydén, Huseby bruk.

Snäckorna ligger tätt runt fontänen utanför Flustret i Uppsala 1890. Foto Alfred Dahlgren. Upplandsmuseet.

Firman Henrik Zeinows katalog över de snäckor, musslor och koraller som firman saluförde i slutet av 1800-talet. Stora Hyttlös.

Kaktusgrupp ur Lindgren (1894).

Kaktusplanteringar

År 1894 beskrevs i Lindgrens bok en "kaktusgrupp" med "kaktéer, echeverier, Sempervivum, Sedum, Crassula, Pachyphytum, Kleinia, Mesembrythemum, Agave och Aloe o.d". Den fanns inte med i första upplagan från 1884. Växterna beskrevs som sedan länge bekanta och att de gav en "egendomligt" vacker effekt i grupper. Fördelar lyftes, som att de var användbara på solrika och torra platser och krävde lite vattning. De kunde utplanteras i sina krukor så djupt i marken att kanten inte syntes.⁹³

1893 beskrevs en "gruppordning" kring Linnés staty i Humlegården, full med kaktéer i form av ett flertal olika arter av släktena *Mammillaria*, *Echinocactus*, *Echinocereus*, *Echinopsis*, *Melocactus* och *Pilocereus*. Där ingick också suckulenter som *Echeveria* och *Sempervivum*.⁹⁴

Idag finns stora kaktusplanteringar i Norrköping, Växjö, Skellefteå och Varberg. Planteringen i Växjö har funnits sedan 1925, den i Norrköping sedan 1926⁹⁵ och

den i Skellefteå sedan någon gång på 1920-talet.⁹⁶ Varberg tillkom med sin kaktusplantering i början av 1940-talet.

Vårblommor

Vårlök kunde sättas i planteringarna men det ges inga exempel på om de fyllde hela grupper och/eller arrangerades i mönster. De ritningar och växtförslag som är med i trädgårdshandböckerna visar inte några vårlökar förrän 1894. Då ska det vid några av gruppanordningarna i Stockholm ha funnits en vårblooming med tulpaner och hyacinter. I de avlånga grupperna vid Linnéstatyn i Humlegården växte tulpaner i olika färger och i rundlarna emellan hyacinter, även de i olika färger. Detsamma gällde grupperna i Kungsträdgården runt Karl XIII:s staty, men med skillnaden att en grupp innehöll både tulpaner och hyacinter medan övriga bara bestod av tulpaner sorterade efter färg. "Blomsterordningen" vid Adolf Fredriks torg bestod vid samma tid av en blandning av tulpaner och

⁹³ Lindgren, 1894, s 70.

⁹⁴ Lindgren, 1894.

⁹⁵ <https://norrkoping.se/se-och-gora/parker-och-lekplatser/kaktusplanteringen>

⁹⁶ Uppgifter om Skellefteå kaktusgrupp Pernilla Lindström, Skellefteå museum, 2022.

Vårblomning i en rundel, troligen någonstans i Uppland. Tulpanerna blommar i mitten och det är glesat planterat. Foto Carl Liljefors. Upplandsmuseet.

hyacinter. I grupperna runt om var tulpaner satta efter färg och här anges både färg och sorter. Slutligen fanns där även små grupper av *Scilla sibirica* (rysk blåstjärna).⁹⁷

Vårlökar sattes i blomsterplanteringar även tidigare och det beskrivs att de både fick stå kvar och vissna ned på plats, eller att de togs bort när de hade blommat över. Vårlökar kunde planteras både i gräsplanerna och i de mer förvildade ytterkanterna. På båda ställena kunde de få förvildas och självså sig. ”Hyacinter, tidiga tulpaner, vårsaffran, kungsängsliljor, kejsarkronor o dyl” och perenner som ”trädgårdsoxlägggor, trädgårdsförgät-mig-er” är exempel på vårblomande lökar som gärna användes.⁹⁸

Tidiga vårplanteringar med penséer anges inte från denna tid, även om penséer fanns och användes. Till exempel beskrivs odling av sådana redan år 1838.⁹⁹ Vid en fråga till medlemmar i Västra Södermanlands Gartner-sällskap sommaren 2022 blev svaret att det först från

1980-talet blev vanligt med tidiga penséplanteringar.

SJ:s trädgårdsdirektör Sundius skrev om åren mellan 1887 och 1910:

Fleråriga blomsterväxter hava använts i stor utsträckning vid mindre stationer, och för åstadkommande af en vacker vårflora, innan de egentliga blomsterväxterna utsätts, har blomsterlök använts i stor utsträckning vid de större stationerna.¹⁰⁰

97 Lindgren, 1894.

98 Lindgren, 1884, s 89.

99 ”Om kulturen af penséer” (1838).

100 Sundius, 1906.

HISTORISK ANLÄGGNING OCH SKÖTSEL

Redan år 1861 betonades det att planteringar för prydnad var mer kostsamma än nyttoodlingar. I prydnadsträdgården behövde ogräsrensning göras oftare, formerna hållas, infattningar putsas och klippas ”vanligen en gång i veckan”, sanden måste krattas ofta och ny sand behövde läggas på vid behov. Många växter krävde uppbindning och varje vissnad blomma liksom varje gulnat blad skulle tas bort.¹⁰¹

Blomstergrupper kunde anläggas antingen på gräs eller på en sandplan. De som anlades i sand ansågs mindre besvärliga att underhålla och skötseln tog bara halva tiden jämfört med den på en gräsplan eftersom gräset mellan grupperna skulle hållas kortklippt och bevattnas vid torka. ”Är gräset långt och tuffvigt skämmer det utseendet af det hela och syftet med dessa anläggningar, att åstadkomma prydnad, förfelas”. Författaren tyckte att ”blomsterparterrer” var mycket vackrare på gräs än på sand. Trots det förordades det att ”blomsterparterrer” på gräsplanen närmast boningshuset ändå kunde läggas på sand.¹⁰² Detta för att göra det hela så billigt som möjligt.

Höjden på grupperna angavs år 1861 till inte mer än 7, 62 centimeter (tre tum) över omgivande mark. Här kritiserades de tidigare höga rabatterna som fanns och som ”liknade sparrissängar och upphöjda jordkullar”. De vanprydde, torkade lätt ut och hade jordkanter som lätt rasade och gjorde dem svåra att hålla i ett städat skick. 1861 anges att de skulle höjas obetydligt över marken upp till cirka 15-20 centimeter.¹⁰³ Lindgren, 1894, ger några enstaka exempel på detta, som att en blomstergrupp är ”betydligt höjda genom påförd jord” eller att en så kallad ”blomsterkorg” eller ”blomsterfontän” i mitten av en plantering var ”upphöjd från marken”. Blomsterfontänen bestod av ”diverse blomsterväxter, såsom *Pblox Drummondi*, *heliotroper*, *fuchsier*, *Tropaeolum*, *Celosia lobelies*, *begonier* m.fl.”.¹⁰⁴ Abelin kritiserar dock alla ”jordkullar” som fanns så de blev vanligare med tiden.¹⁰⁵

I trädgårdskalendrar som listade aktuella arbetsuppgifter månad för månad finns mer information om anläggning och skötsel. I Lindgren, Löwegren och Pihls handbok, båda upplagorna, var det Löwegren som skrev kalendern om ”Blomsterodling på fritt land” och ”Krukväxtodling”.

Blomsterplanteringarna grävdes om varje höst och vartannat år gödslades de med ko- eller hästgödsel, enligt Müller.¹⁰⁶ Det kunde även göras på våren. Löwegren beskrev detsamma men med gödsling varje höst. Han säger även att ”jorden upplägges i en hög topp, på det att den under vintern så mycket lättare må kunna genomfrysa.” Löwegren förespråkar även en omgrävning på våren av blomstergrupper.¹⁰⁷ De fleråriga växterna gödslades med brunnen gödsel som försiktigt vändes ned mellan stånden.¹⁰⁸

Utplantering

Blomstergrupperna och sängarna skulle vara i ordning för utplantering senast i slutet av maj för ”de hårdigare växtslagen” som nejlikor, stockrosor, penséer, övervintrade lövkojor, *Penstemon*, *Mimulus* (gyckelblomster) med flera. Utplanteringen av sommargrupperna gjordes vanligtvis i början av juni.¹⁰⁹ Var vädret mildt kunde avhärdade växter från drivbänkarna utplanteras som astrar, sommarlövkojor, petunior, sommarflox, verbena med flera. Astrarna skulle omskolas och stå på tillväxt i ”afsides liggande sängar” för att på eftersommaren ersätta utblommade växter, som *Nemophila* och reseda ”m. fl. grupper”.¹¹⁰

I oktober utplanterades lökar av hyacint, tulpan, narcisser, krokus och snödroppar med flera. I slutet av oktober sades frö av *Reseda*, *Nemophila*, *Iberis*, *Delphinium*, *Adonis*, *Papaver* och åtskilliga andra sommarblommor på friland.¹¹¹ Müller varnade för att ha samma växt på samma ställe år efter år.¹¹² Det beskrevs även vilka knölar, lökar och sädder som sattes ut eller omskolades. Sticklingar togs av *Alternanthera* (papegojblad), salvia och av sharlakanspelargon.¹¹³

101 ”Om blomsterplanteringar”, 1861.

102 ”Om blomsterplanteringar”, 1861.

103 Tidning för trädgårdsodlare 1869 angav 15-20 cm, och Lindgren, 1884, obetydligt.

104 Lindgren, 1894, s 58.

105 Abelin, 1903.

106 Müller, 1858, s 154.

107 Lindgren, 1884.

108 Lindgren, 1884.

109 Müller, 1858, s 154.

110 Lindgren, 1884.

111 Lindgren, 1884.

112 Müller, 1858, s 154.

113 Lindgren, 1884.

Bilder från Borås parker på 1940- och 1950-talen berättar att arbetet med att anlägga blomstergrupper i stort sett utfördes på samma sätt då som nu. En skillnad är dock att trädgårdsmästarna och trädgårdsarbetarna hade att hantera tunga trälådor fulla med plantor satta i lerkrukor. Idag drivs plantor upp i lätta plastkrukor. En annan skillnad är att hela arbetsprocessen oftast utfördes av samma personer eller arbetslag, från uppdragning och odling till utplantering och skötsel. Idag köps plantorna ofta in från utomstående leverantörer. Borås stadsarkiv.

Omplantering

Den brittiske trädgårdsmannen William Robinson ansåg att blomrabatter i form av så kallade tapetgrupper borde överges, bland annat för att de (i England) planterades om tre till fyra gånger per säsong. I stället skulle perenna växter användas eftersom de var hårdiga.¹¹⁴ Att samma sak skulle ha förespråkats för svenska tapetgrupper är tveksamt. Det står inte i handböckerna eller trädgårdstidningarna att hela tapetgrupper planterades om flera gånger per år. En grupp kunde bytas ut, men det handlade då om en grupp i gruppen, ofta planterad med en sort. Om stora sammansatta grupper skulle omplanteras flera gånger under säsong, med växter som behövde uppdragning i växthus och bänkar, krävdes det en hel del utrymme. Det behövdes också plantor som satts på tillväxt redan innan den första omgången hade hunnit planteras ut. Detta bör ha varit både logistiskt knepigt, platskrävande och dyrt.

Att byta ut enstaka överblommade sorter nämns däremot återkommande. Från juli månad kunde överblommat växtmaterial bytas ut. Löwegren anger att det till exempel kunde handla om att ersätta grupper med *Nemophila* eller *Reseda*.¹¹⁵ Det förutsatte att trädgården hade plats för uppdragning av ersättningsväxter.

För att grupperna och rabatterna skulle vara jämnt blommande såddes i mars månad ettåriga växter i krukor som skulle ersätta de utblommade, bland annat astrar, lövkojor, zinnior och *Senecio elegans* (trädgårdskorsört). 1901 anges även balsaminer, tidiga höstchrysanthemum liksom knölrotsbegonior som reservväxter.¹¹⁶ Även krukväxter kunde användas för att fylla luckor, till dem räknades till exempel mattram, petunior och cineraria.¹¹⁷ I augusti angavs tid för en omplantering:

*De grupper och sängar, som varit besådda med åtskilliga sommarblommor, hafva vanligtvis vid denna tid blommat ut och måste på nytt planteras, dels med astrar, tagna från de sängar, hvilka de i maj eller juni blefvo utskolade, dels med balsaminer, tuppkammar, fuchsier, bouvardier, beliotroper och andra för detta ändamål bittills i krukor odlade växtsorter.*¹¹⁸

Enligt Trädgårdskalendern från 1884 så kunde omplantering ske tre gånger, först blommade vårlök, sedan följde utplantering i början av juni och därpå i augusti plantering av nytt på ”de grupper och sängar som varit besådda med åtskilliga sommarblommor”. Men det är inte

tydligt angett varken att det gäller tapetgrupper eller att det handlar om flera omgångar växter på samma plats.

Även om vårlökar och vårblomande växter förordades så förekommer inga ritningar över sådana i trädgårdshandböckerna och de är heller inte synliga i tapetgrupperna, fränsett något enstaka exempel från Stockholm 1883 enligt Lindgren 1884.

Det finns uppgifter om att vårlökarna antingen fick stå kvar och vissna ned eller att de togs bort helt och hållet. I slutet maj eller senast i början av juni skulle hyacint- och tulpanlökar tas upp för att jorden skulle kunna gödslas, omgrävas och förberedas för nya växter.¹¹⁹

För planteringar med fleråriga växter angavs att de skulle omplanteras vart tredje till vart femte år.¹²⁰

Skötsel

”Mosaik- och teppichgrupperna” putsades och klipptes efter behov.¹²¹ Vissnade blommor och gulnade blad togs bort. Växter som växte för mycket klipptes för att planteringen skulle hålla formen. Det anges att ”inga blomsterväxter få sätta frö”.¹²² Däremot är det sannolikt att fröplantor odlades någonstans i trädgården för att ge eget frö till nästa års sådd, eller så tillät man ändå vissa plantor gå upp i frö i planteringarna.

Vattningen skulle ske på kvällen och gå på djupet. Om växterna stod i hård lerjord och det var riktigt varmt kunde mossa läggas runt de vattnade växterna för att förhindra att jorden skulle ”sönderspricka” och bli stenhård.¹²³

Små pinnar av de buskar som fanns i trädgården, som hassel, pil, kornell och spirea användes till uppbindning av ”småväxterna” och ”starka, raka, helst målade störar” till de större växterna som dahlior, stockrosor och stora bladväxter. Uppbindningen skulle göras ”nätt och smakfullt” helst med raffiabast.¹²⁴ Blomsterkäpparna, liksom trädgårdsofforna, skulle målas gråa eller om den färgen var för ”tarflig” i en blå eller gråvit färg. Att de, tillsammans med staket och andra föremål, skulle målas gröna rekommenderades inte eftersom det inte vittnade om ”god smak”.¹²⁵ Det tyckte Lindgren (1884) medan Müller tidigare (1858) fört fram att nejlikorna skulle bindas vid fina, helst grönmålad käppar. Blomsterkäpparna var ofta svarvade med en topp där bindtråden kunde fästas. På många äldre fotografier syns det inte att växterna är uppboundna till käpparna och ibland verkar käpparna

¹¹⁴ Nolin, 1999, s 100.

¹¹⁵ Lindgren, 1884.

¹¹⁶ ”Minneslista för augusti och september”, 1901.

¹¹⁷ Müller, 1858, s 154.

¹¹⁸ Lindgren, 1884.

¹¹⁹ Lindgren, 1884.

¹²⁰ Müller, 1858, s 154.

¹²¹ Lindgren, 1884.

¹²² ”Minneslista för augusti och september”, 1901.

¹²³ Müller, 1858, s 154.

¹²⁴ Lindgren & Löwegren 1884, juli månad.

¹²⁵ Lindgren, 1884, s 93.

med sina vita knoppar mer ha varit en del av utsmyckningen. Det finns även uppgifter att käppar sattes ut vid plantor som man skulle ta frö av.¹²⁶

Müller kommenterar att stora störar vid små plantor vanpryde och att plantorna först skulle växa över käpparna innan de bands upp vid lämpliga störar.¹²⁷ ”Bladväxterna hållas stadigt bundna vid stöd, hvilka genom sin färg och höjd böra synas så lite som möjligt”.¹²⁸ Rudolf Abelin var av samma åsikt:

*Hvad uppbindning beträffar, bör densamma ske vid så mycket som möjligt osynliga stöd, som aldrig få vara för långa, utan alltid understiga blommans höjd. Bambukäppar visa sig här för vara de billigaste och hållbaraste. Man akte sig dock noga för att binda, så att strypling inträder!*¹²⁹

Örtartade växter fordrade en lösare uppbindning än de vedartade. Med bast slogs ett helslag om käppen för att det inte skulle glida och ett halvslag runt växten. Viktigt var att plantan inte stryptes utan hade sin ”frihet”. Att ge plantorna för höga käppar var ”avskyvärt”, liksom att de målades gröna eller himmelsblå med vita knoppar. Stod det dessutom en till fyra meter höga käppar i bladgrupper där växterna kämpade för att nå upp till en meter efter en månad var läget ännu värre enligt Abelin.¹³⁰

Nedkrokning var en metod som användes på ”krypande och på marken utbredda växter” som verbener, gazanier, petunier med flera ”jemte en del s.k. infattningsväxter och ”teppichväxter”. För att fästa dem till jorden användes små tråkrökar och grenarna skulle fördelas så jämnt det gick över ytan.¹³¹

Vad gällde växter som behövde jämn fuktighet, som aurikler, anemoner, ranunkler med flera, kunde jordytan med fördel täckas med ”gammalt, kort hästströ, mossa eller malen garfwarebark”.¹³² En uppgift om blomstergrupper från 1923 berättar att sådana kunde täckas för att inte torka ut: ”Även användes spillningsjorden i sin ursprungliga form eller uppharpad så som täckningsmaterial, skyddande mot jordens uttorkande på blomstergrupper, frösängar o.d.”. Med spillningsjord menades här bland annat den utbrunna strömassan från drivbänkar.¹³³ Mossa kunde, som tidigare nämnts, användas efter vattning på lerjord för att jorden inte skulle spricka. För annueller som såddes på friland rekommenderades att täcka jorden med avbarrade grankvistar den första tiden för att hindra uttorkning och solbränna.¹³⁴ Som skydd mot frost användes tomkrukor, granris, bastmattor eller dylikt.¹³⁵ Det anges inte om blomstergrupper utan växter täcktes på något sätt inför vintern.

Vid Gimo herrgård användes många blomsterkäppar som inte bara var till stöd utan även till utsmyckning. Käpparna placerades så att de vita topparna lyste i rader i planteringarna. Upplandsmuseet.

¹²⁶ Muntlig uppgift trädgårdsantikvarie Maria Flinck 2022.

¹²⁷ Müller, 1858b, s 91-93.

¹²⁸ ”Minneslista för augusti och september”, 1901.

¹²⁹ Abelin, 1903b, s 133.

¹³⁰ Abelin, 1903a, s 39-40.

¹³¹ Lindgren, 1884.

¹³² Lindgren, 1884.

¹³³ Lundén, 1923.

¹³⁴ Abelin, 1903a, s 93.

¹³⁵ Lindgren, 1884.

AUTENTISKA, RESTAURERADE OCH NYSKAPADE PLANTERINGAR

Förutom de trädgårdar som ingick i projektet, Göthlinska gården i Nora och Stora Hyttlös i Sundborn, har andra trädgårdar med tapetgrupper besökts för att få mer kunskap och exempel både på arbetssätt och på vilka val som görs när det gäller växtmaterial och skötsel. Utplantering på bomberade eller välvda tapetkullar har följts i Botaniska trädgården i Göteborg, på Huseby bruk och i Katrineholms kommun av två anledningar: dels i en tro att ”alla” rundlar historiskt var bomberade, dels för att söka kunskap om hur man får bomberingar att hålla formen. Kaktusgrupper har valts bort eftersom de inte relaterar till projektets trädgårdar. Göteborgs Trädgårdsförening och Julita gård har besökts och används som exempel i kommande text, liksom Vallby friluftsmuseum i Västerås och Karlslunds herrgård i Örebro. Även Rosendals slott och Djurgårdsförvaltningen har besökts eftersom de arbetat med att åter skapa tapetgrupperna runt slottet och visa dessa som de såg ut i slutet av 1800-talet (med invigning sommaren 2023).

Fem anläggningar med tapetgrupper

Huseby bruk i Småland testamentarades till staten 1979 av den sista ägaren, Florence Stephens (1881-1979). Bruket för-

valtas idag av Statens fastighetsverk och är ett offentligt besöksmål som enligt testamentet ska förvaltas vidare som på Florences och hennes mor Elisabeths (1858-1911) tid. Trädgården anlades under Elisabeths tid och parken och trädgården ska fortsätta vårdas för att se likadan ut som då. Det innebär ett skydd även för de många blomsterplanteringarna.

Trädgården hade genom alla år behållit formerna på blomstergrupperna och i herrgårdens arkiv återfanns ritningar tillsammans med beställningslistor på växter, inklusive sommarblommor till planteringarna. Dessutom fanns en hel del växter kvar från Elisabeths och Florences tid. För att skydda de äldre exotiska växterna som betraktas som speciellt kulturhistoriskt värdefulla har en så kallad ”exotplan” tagits fram. Ansvaret för dessa ”exoter” innebär en återkommande förökning av dem för att ha plantor i varierande ålder och storlek. Hit hör växter som bland annat den gröna agaven, några arter av echeveria som kallas röd, grå och luden, fuchsia, pelargonier och palmer. Vid Huseby finns ett stort antal blomsterplanteringar, med blomsterparterren framför herrgården med ett flertal grupper och slingrande band, tapetgruppen

Landeriträdgården i Botaniska trädgården i Göteborg med de ännu oplanterade tapetkullarna 2021, det sista året innan trädgården togs bort för att lämna plats för nya växthus.

vid gaveln, stjärnan, slingor och övriga grupper runtom huvudbyggnaden (se sid 18 och 19). Växter till grupperna väljs för att vara tidstypiska men också lättskötta.

”När mina barnbarn kommer hit och säger: ”Här jobbade min mormor (eller farmor)” – så ska den tapetgruppen se likadan ut som den gör nu,” säger Ann-Charlotte som är trädgårdsmästare på Huseby.¹³⁶

Tapetkullarna i Botaniska trädgården, Göteborg:
Landeriträdgården anlades 1919 när Botaniska trädgården bildades i Göteborg. Landeriträdgården ansluter till herrgården Stora Ånggården, som uppfördes 1812 och kom att fungera som anläggningens prefektbostad. Trädgården anlades i en klassisk kvartersindelad form och på fotografier från 1925 respektive 1930-talets slut syns trädgårdens strikta kvarter infattade av en låg buxbomshäck. Mittpunkten var då en centralt placerad agave. Trädgården kom sedan att förändras. 2003 återgick den till ett äldre utseende. Tanken då var att återskapa 1920-talets anläggning men med bomberade kullar i tapetgruppsstil i stället för den centrala agaven. Dessa planteringar har sedan dess gått under namnet ”tapetrabatterna i landeriet” eller ”kullarna”. Här följs utplantningen år 2021, vilket var det sista året som tapetkullarna fanns kvar. Därefter togs landeriträdgården bort för att lämna plats för de nya växthusen. Därmed visas inte längre tapetgrupper på plats och den botaniska trädgården i Göteborg är en trädgårdskulturhistoria fattigare.

Broderiträdgården i Katrineholms kommun: 1977
firade Katrineholm 60 år som stad. Då anlades framför stadshuset en halvcirkelformad tapetrabatt av dåvarande stadsträdgårdsmästaren Sören Vesterlund. Han hade fått Karl Götzes tidigare nämnda mönsterbok Album für Teppichgärtneri und Gruppenbepflanzung av sin far, vilken hade arbetat i växthusen i Katrineholm. Efter firandet ville Katrineholmsborna ha tapetgruppen kvar, den fick inte tas bort. 1983 flyttades den till den högra sidan av stadshuset och dagens grupp anlades med en välvd rundel i mitten. Den har en diameter på 6,40 meter och är uppemot 80 centimeter hög i mitten. Den kallas ”broderikullen” och är omgiven av mindre grupper. Sedan starten 1977 har varje år en ritning valts ur den tyska mönsterboken och i kommunens egna växthus har plantor dragits upp till den. Cirka 5 000 plantor går åt till den årliga planteringen på broderikullen.¹³⁷

Trädgårdsföreningen i Göteborg är en autentisk plats som restaurerats med tapetgrupper i ”modern tappning”, allt enligt deras egen hemsida.¹³⁸ Tapetgruppen, eller

blomsteranordningen som Löwegren kallade den, framför direktörsvillan är tillbaka men med fasta yttre former. Även grupperna runt Palmhuset och fontänen har återskapats.

Julita gård i Katrineholms kommun donerades av den siste ägaren Artur Bäckström till Nordiska museet 1929 och i testamentet uttryckte han sin vilja:

Hufvudbyggnaden med flyglar och ekonomibyggnader jemte angränsande område såsom trädgård och park böra så vidt möjligt bibehållas i oförändrat skick för att för kommande släkten gifva en trogen bild, hur en gammal sörmländsk herrgård af betydligare omfång tedde sig under slutet af förra och början af innevarande årbundrade.¹³⁹

I trädgården fanns och finns de olika trädgårdsstilarna representerade med en fransk, en engelsk och en tysk park. Den tyska parken bestod av rundlar framför herrgården mot sjösidan. Rundeln, en sammansatt grupp, närmast herrgården är kvar idag med i stort sett samma form. Julita gård är en av få kända autentiska platser där tapetgrupper visats utan avbrott, dock med smärre förändringar och förenklingar.

Tapetgruppen vid Julita gård har en lång kontinuitet på platsen och har planterats med växter i starka gula och röda färger. Foto: Madeleine von Essen ur *Hagert til lyst og nytte: hagekunsten gjennom tusen år* (1997).

¹³⁶ Ann-Charlotte Hermansson 2021-06-16 Trädgårdsmästare på Huseby.

¹³⁷ Katrineholms kommun: Youtube - Planering av tapetgruppen Intervju med stadsträdgårdsmästare Hans Gahn.

¹³⁸ <https://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/tradgardsforeningen/parken/tapetgrupper>

¹³⁹ Olausson, 2015.

En "svävande" rabatt över gräset på Huseby bruk.

Bomberade eller välvda kullar

En av anledningarna till att besöka platser där utplantering på välvda eller bomberade tapetgrupper görs har varit att se hur formen behålls och hur utplanteringen sker. Ett viktigt motiv har också varit möjligheten att göra intervjuer med trädgårdsmästarna på plats. De besökta trädgårdarna har haft kullar med en mitthöjd som varierat mellan cirka 40 och 80 centimeter. I de äldre handböckerna anges inte de höjderna. I *Tidning för trädgårdsodlare* 1869 nämns att grupperna bör vara 15-20 centimeter (sex till åtta tum) högre i mitten jämfört med omgivande gräsplan. Kanten ska enligt samma källa vara i samma nivå som gräsplanen. 1884 beskrevs att de enkla och sammansatta grupperna "blott obetydligt" skulle höja sig över omgivande mark och vara något upphöjda i mitten för att erhålla en "behaglig avrundning."¹⁴⁰ På Huseby ingår kullen i tapetgruppen, en sammansatt grupp, men alla rabatter på Huseby är något höjda så att de liksom "svävar" över gräset.

Bomberade kullar kan ses på fotografier från tiden och i den tyska mönsterboken av Karl Götze. I boken anges dock inga höjder.

En bomberad tapetgrupp ur Karl Götzes mönsterbok.

¹⁴⁰ Lindgren, 1884, s 91.

Höjdskillnader skapades även genom växternas olika höjder. Fördelen med bomberingen är att mönstret framträder tydligt sett från sidan när låga och kompakta växter används. Trenden över tid verkar ha gått mot lägre och mer formstarka växter vilket gjorde bomberingen viktigare. Lindgren beskriver dock redan 1874 växtmaterialet i tapetmaneret som företrädesvis lågt.

Höjderna på kullarna i de besökta trädgårdarna varierade beroende på bredden på kullen. De mindre kullarna i Botaniska med en diameter mellan 2,6 och 2,75 meter (exklusive respektive inklusive stenkanten) varierade i höjd mellan 40 och 60 cm. Trädgårdsmästarna har jobbat med att hålla dem i formen av halvklot, annars "blir det mer känslan av en jordhög med växter på".¹⁴¹ Husebys kulle är 55 cm hög. Rundeln i Katrineholm är 6,4 meter i diameter och höjden är cirka 80 centimeter mitten.

Både i Botaniska trädgården och på Huseby ligger kullarna i svaga sluttningar. För att centrera tapetgruppen på Huseby mättes hela tapetgruppen in på 1990-talet och i mitten av kullen slogs ett järnrör på cirka 5 centimeter i diameter ned som markerar centrum. På röret utplanteras en agave varje år. Med ett markerat centrum behöver

inga årliga mätningar göras och kullen "växer inte" heller. Däremot behöver man varje vår se över och putsa kullen för att få en jämn lutning åt alla håll. Detta är speciellt viktigt om den befinner sig i en sluttning. Även i Katrineholm är mitten centrerad med ett nedslaget järnrör. Lutningen kontrolleras varje år genom att mönstret skrivs ut i naturlig storlek i en åttondels tårtbit och läggs ut på kullen. Ritningen fästs till järnröret i mitten. Om den inte räcker till kanten så justeras ritningen upp eller ned genom att flytta den vid röret. Kullen kan även jämnas till vid behov.

Ingen av anläggningarna har problem med kullarna vid störtregn. Kullarna håller ihop, troligen på grund av att det är mycket organiskt material och god mullhalt i dem. Botaniska anger att även echeverian fungerar som en stoppande kant. Samtliga tre anläggningar har automatisk bevattning.

Former och mönster idag

Götlinska gårdens inspiration till 2021 års rundel var en av gårdens virkade dukar. Det är helt i stil med vad Erik Lindgren rekommenderade 1894: "De flesta virk-, tapet, o.d. mönster kunna alltså tjäna såsom mönster

Det är viktigt hur besökaren möter mönstret i en mönsterplantering. I Botaniska trädgården i Göteborg 2021 mötte besökaren spetsarna på "ögon" planterade med echeverior.

¹⁴¹ Lisa Rieback, trädgårdsmästare i botaniska trädgården i Göteborg, 2021.

för tapetanläggningar.”¹⁴² Botaniska har haft samma mönster och växter på sina bomberade kullar i landeritradgården sedan den anlades 2003. Husebys mönster bygger på ritningar från familjen Stephens tid från sent 1800-tal. I herrgården på Huseby återfanns en ritning över trädgården uppritad på en kartongbit, vilken är den man följer. Katrineholms kommun liksom Karlslunds herrgård i Örebro använder sig av Karl Götzes mönsterbok från omkring 1895, varifrån de väljer nya mönster varje år. Vallby friluftsmuseum använder mönster från den tidens trädgårdshandböcker och trädgårdstidningar, men även ritningar som finns kvar från Västerås stads egna planteringar.

I mindre planteringar får mönstren inte vara för invecklade eftersom det är svårt att få plats med dem och få dem tydliga. Hur mönstret läggs ut bestäms av hur besökaren möter planteringen, liksom hur gångarna möter planteringen. På botaniska vänds spetsen på ”ögat” mot gångarna där besökaren kommer. Symmetrin och det faktum att besökaren möter en spets eller mitten av mönstret är viktigt för upplevelsen av det.

Trädgårdar som idag har stjärnformade planteringar är till exempel Stora Hyttlös och Huseby bruk. Mårbacka har en halv stjärna med en rak kant mot huset. Rundlar förekommer, som enkla grupper eller tapetgrupper i form av sammansatta grupper, till exempel vid Huseby bruk, Göteborgs trädgårdsförening, Katrineholms kommun och Julita gård.

Exempel på växtmaterial i dagens tapetgrupper

De växter som historiskt funnits på Huseby förökas i egen regi, övriga beställs från en närliggande handelsträdgård som står för uppdragningen. Huseby bruk använder ett historiskt korrekt växtmaterial som även är lättskött, genom val av växter som inte behöver putsas från vissa blommor. Inga margeriter planteras ut, istället föredrar man fuchsior, begonior och liknande som putsar sig själva. Huseby har speciella kloner av en ”bonsaiväxande” fuchsia och pelargon som till exempel Husebypelargonen som tros ha köpts på paret Stevens bröllopsresa till Paris 1880.

*Försöker hålla det så historiskt korrekt som möjligt, samtidigt som det måste vara en upplevelse för besökaren. För besökaren begriper inte vad som är historiskt korrekt. De vill ha något vackert att titta på.*¹⁴³

Det finns växtmaterial som återkommer i de besökta planteringarna, till exempel agave, echeverior och *Alternanthera*, papegojblad. De är bra exempel på ”självskötande” växter som har en lång historia i Sverige. Agaven kom till Sverige under 1600-talet och har stoltserat vid slott och herresäten sedan dess. Agave är vanligt förekommande som centrum i rundlarna. Agaven har kraftiga tornar i toppen och efter bladkanterna. Vissa anläggningar klipper bort tornar för att förhindra skador, andra väljer att ha dem kvar av estetiska skäl. Huseby klipper tornar på de yttersta spetsarna för besökarnas skull. Man bör använda ögonskydd vid hantering av agave. Vid botaniska i Göteborg sattes vinkorkar på törnena när krukorna med agave bars ut och in. Med en placering av agaven mitt i rundlarna undviks att besökare kommer för nära.

Echeveria står som ”krukväxter” 1871 och som ”Frö till Dekorations- och Bladväxter” 1881 i Göteborgs trädgårdsförenings priskuranter. 1871 beskrevs *Echeveria* med orden ”smånätta, rosettliska växter med vackra blommor som användes till infattningar av smågrupper bland annat.” 1881 fanns tre arter *E. metallica*, *E. pumila* och *E. secunda* varav de två sistnämnda med blågröna blad och nätta blommor ansågs ”särdeles vackra” till kantning av finare blad- och blomstergrupper.

Alternanthera är en vanligt förekommande bladväxt. Den finns i flera arter, sorter och färger som kan variera odlingsmässigt, och när det gäller hur lätta eller svåra de är att föröka. Den går att klippa och forma som små ”häckar”. *Alternanthera* finns med i 1871 års priskurant under rubriken ”Dekorative bladväxter till större eller mindre grupper på fritt land.” 1881 återfinns den under ”Krukväxter” men arten beskrivs som växter som säljs i kruka och att det inom arten finns ”Grupp- och prydnadsväxter”. 1896 återfinns den under ”Växter till sommargrupper”, med fyra arter och beskrivs som ”oumbärliga till finare mosaikgrupper”.

Huseby har haft svampproblem vilket gör att alternantheran vissnar och därför använder de inte gärna den. På botaniska i Göteborg planteras två sorter *Althernanthera* ’grön’ och *Alternanthera* ’Red Dark Green’. Den senare är den mest lättförökade. Sticklingar tas i februari. Det går att ta riktigt små sticklingar och de rotar sig fort. Den gröna har haft problem med svampangrepp vid uppdragningen. Enbart sticklingar av egna moderplantor används. Även Katrineholms kommun har uppdragning av sina egna sorter av *Alternanthera*.

¹⁴² Lindgren, 1894.

¹⁴³ Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare vid Huseby bruk.

Alternanthera 'Red Dark Green' och *A.* grön, de två sorter av arten som används i Botaniska trädgården i Göteborg.

På kullarna i Botan i Göteborg har samma växtmaterial använts sedan kullarna anlades 2003. I mitten en agave, runt den murbinka *Erigeron karvinskianus* 'Profusion', papegojblad *Alternanthera ficoidea* f. grön och 'Red Dark Green', vaxcheveria *Echeveria elegans* och agavecheveria *Echeveria agavoides*.

I Katrineholm används samma växtmaterial varje år men i skiftande mönster och antal. Växtmaterialet består av *Agave americana*, agave, tre olika sorter av *Alternanthera amoena*, gulgrön, ljusröd och mörkrött papegojblad, tre arter av *Echeveria*, *E. agavoides*, *E. gibbiflora* 'Metallica' och *E. glauca* (secunda), tre arter av *Sempervivum*, *S. schlehanii* 'Rubicundum' (idag marmoreum) röd taklök, *S. arachnoideum* spindelvävstaklök och en grön taklök, *Cycas revoluta* kotteplam, *Kleinia repens*, *Santolina chamaecyparissus* grå helgonört samt *Pelargonium hortorum pelargon*.

Det är sammantaget många plantor som behövs. Exempelvis planterar Botaniska i Göteborg i en kulle ut i stor agave, 200 echeverior, 250 *Alternanthera* grön, 100 *Alternanthera* 'Red Dark Green' och 25 *Erigeron*. Katrineholm har cirka 5 000 plantor i tapetgruppen

Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare vid Huseby bruk, understryker betydelsen av trädgårdsmästarens kunskap och erfarenhet för ett lyckat resultat:

Det här kan inte vem som bara ta hand om det här materialet – det är ingenting du får lära dig på en modern trädgårdsskola idag. Den kunskapen finns inte.¹⁴⁴

Botaniska, Huseby och Katrineholm betonar alla betydelsen av plantupptragning i egna växthus. Där kan de själva följa utvecklingen av växterna och hantera uppkomna problem i tid, vilket ger ett säkrare resultat. Men att driva egna växthus är för många inte möjligt och framför allt inte för de mindre anläggningarna. Hur gör man då? Vissa trädgårdar beställer färdiga plantor eller småplantor som sedan dras upp till färdig planta av lokala yrkesodlare. Observera då att det inte går att beställa för få plantor. Andra köper plantor lokalt i trädgårdshandeln, vilket gör att utbudet styrs av tillgången där. Många anläggningar har upphandlingsavtal. Men vad gör man när den upphandlade leverantören "sviker" och inte levererar det material som beställts? En leverantör som inte levererar rätt sort kan förstöra det årets plantering. Här önskas större förståelse för hur viktigt växtmaterialet är och att det är helt avgörande i en historisk anläggning vilka växter som planteras och visas. Man kan jämföra med när

det blir fel kulör på färgen på en kulturhistorisk byggnad.

Under besöket på Huseby och utplanteringen i tapetgruppen uppstod ett bra exempel på vikten av att växtmaterialet inte bara handlar om rätta arter och sorter, utan att också storleken har betydelse. I ytorna runtom den bomberade kullen planterades en central agave omgiven av begonia, *Begonia boliviensis*. Agaverna dras upp och förökas på Huseby, begoniorna beställdes från lokal handels-trädgård. Begoniorna var nu mycket större än vad som var väntat och gömde agaven i mitten som helt försvann. Detta löstes snabbt i och med att det fanns varierande storlekar av agave på plats. Ett snabbt byte till större exemplar gjorde att uttrycket i ytorna blev ett helt annat.

Vad gäller vinterförvaring fungerar en del växter att övervintra inomhus, även om det inte är det allra bästa. *Echeveria*, palettblad, papegojblad, *Cordylone* och pelargonier hör till de växter som kan övervintras svalt och ljusst. Dahliaknölar vilar mörkt och svalt. "Växthotell", där man kan hyra in sina växter under vintermånaderna, är ännu inte så vanliga. Agaven, som pryder mitten av den stjärnformade rabatten på Stora Hyttnäs, övervintras i Falu kommuns växthus, och transporteras fram och tillbaka av kommunens personal. Karlslunds herrgård övervintrar agaver i källarförråd med belysning. Varje anläggning har alltså hittat egna lösningar för förvaring av respektive växtslag. Lösningarna är kanske inte alltid optimala, men fungerar tillräckligt väl för att växterna ska klara vintrarna.

Infattningar och föremål i rabatten

Stora Hyttnäs har en stjärna centralt placerad på gräsplanen framför huset. Den kantas av en låg häck av praktspirea, *Spiraea japonica* 'Little Princess'. Praktspirean ersatte troligen på 1950-talet en tidigare kant med isop. I samband med att isopen byttes ut flyttades den troligen till perennplanteringen mot husväggen. Den är nu en viktig växt i trädgårdens historia, att vara rädd om och eventuellt uppföröka för framtiden. Isop rekommenderas ofta i de äldre källorna som kantväxt. Praktspirean 'Little Princess' är en senare introducerad sort men den har visat sig vara tålig och hårdig. Som låg klippt infattningshäck är den en god ersättare för buxbom, vilken inte är helt hårdig i Dalarna.

På Göthlinska gården planterades lavendel som kantväxt runt rundeln år 2014 eller 2015. Det växte rosor där tidigare innan tapetrabatten återanlades någon gång under 1980-90 talen. Runt tapetrabatten ligger snäckor

¹⁴⁴ Muntligt Ann-Charlotte på Huseby bruk.

Stora Hyttnäs stjärnformade rabatt med praktspirean 'Little Princess' som infattningshäck. Planterad troligen på 1950-talet då spirean ersatte en tidigare kant av isop.

som ägaren Agathon Göthlin köpte in år 1890 till en kostnad av 30 kronor för 100 stycken.¹⁴⁵ Stora Hyttnäs har snäckor som markerar stjärnans spetsar. Dessa kan ha köpts in från firma Henrik Zeinow i Stockholm eftersom en "Katalog och priskurant" från den firman finns kvar på gården. Kan även Göthlin ha köpt sina snäckor från samma firma?

Dessa snäckor, framförallt *Strombus giga*, omtalas inte i handböckerna men syns på flertal fotografier från tiden, och då även från folkligare miljöer. Idag är snäckorna skyddade genom den internationella överenskomsten CITES, the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, där handel med utrotningshotade växter och djur begränsas.

En keramiker på Vallby friluftsmuseum gjorde avgjutningar av ursprungliga snäckor och lerkopiorna fungerar mycket bra. De var kanske lite för blanka de första åren men ytan har mattats med tiden.

Uppslag ur Henrik Zeinows katalog och priskurant på de snäckor, musslor och koraller som de saluförde. Snäckan *Strombus gigas*, som var populär, kostade mellan 60 öre och en krona styck.

¹⁴⁵ Maria Nagle, 2021, trädgårdsmästare Göthlinska gården.

En nygjord snäcka av *Strombus gigas* i keramik vid Vallby friluftsmuseum.

Vitmålade stenar kunde historiskt förekomma som en enklare form av de stora och vita snäckorna. Botaniska trädgården i Göteborg har vitmålade stenar som kant runt de bomberade rundlarna. Stenarna målas vita med en silikatfärg, vilket inte utförs varje år utan vid behov. De två första åren efter anläggandet 2003 kritades stenarna på traditionellt sätt, sedan övergick man till den arbetsbesparande silikatfärgen.

Hortonomen och författaren Rudolf Abelin skriver i *Villaträdgården: en bok för sommarställen och stadsgårdar* (1903):

Den oundvikliga rundelen på gården gömmer i sin midt en rabatt, i hvilken en stjärna inlagts. Ur dennas centrum reser sig en halfbög, hvit pelare, i bästa fall omslingrad med rödgul krasse. På toppen af pelaren prunkar en silfverkula, stor som ett ordinärt hufvud, och återspeglar, i förkrympta former och virriga linjer, buskar, träd, himmel, sol och – Ert eget hus. Omkring rundelen smyger sig också, om det skall vara riktigt fint, ett det stoltaste balsband af stora snäckor, sådana, som man i barndomen, för att förnimma deras underbara susning förde till sitt öra. Är anläggningen af mindre anspråk och ägarens förmögenhetsvillkor blygsammare, då ersätts de dyrbara snäckorna och deras rosenkimrande läppar af grannt färgade stenar.¹⁴⁶

För Abelin var spegelkulorna, snäckorna och de målade stenarna ”rysligheter”. Det han skriver tyder inte bara på att de förekom utan också att de antagligen var ganska vanliga. Spegelklot har flera namn och syns även på fotografier från slutet av 1800- och början av 1900-talet, oftast centralt placerade på piedestaler i mitten av blomstergrupper och rundlar. I handböcker, tidningar och prisuranter från tiden är de däremot inte synliga. Spegelkloten kallas även skrattkula, grosshandlarkula, trädgårdskula eller klot, men spegelkula verkar mest använt.¹⁴⁷ De var

tillverkade av ”fattigmanssilver”. Glaskloten var alltså silverfolierade på insidan, troligen med kvicksilver, och placerades på en käpp till prydnad i blomsterrabatterna.¹⁴⁸ Sådana glasklot är känsliga och många har under tidens gång krossats. Att kvicksilver användes för silverfolieringen var en anledning till att kulorna kom ur bruk. Idag finns stålklott av olika storlekar som kan fungera minst lika bra, tyvärr med en söm mitt på klotet men vänd uppåt gör sömmen mindre skada.

Spegelklot eller trädgårdskula. En prydnad av fattigmanssilver som kom ur bruk då den silverfolierades med kvicksilver. Här är folien mer eller mindre bortnött och reflekterar inte längre ljuset som den brukade. Bohusläns museum. CC BY-NC-ND.

De flesta trädgårdar med tapetgrupper planterar idag framför allt lägre växter utan behov av uppbindning vid blomsterkäppar, vilket gör att de får ett arbetsmoment mindre. På Vallby friluftsmuseum har en snickare gjort kopior av äldre former av blomsterkäppar från Odensnäs och Riddarhyttan som används till högre växter.

Till vänster på bilden syns två originalkäppar i två tjocklekar från Odensnäs gård utanför Engelsberg. De nygjorda käpparna är under målning på Vallby friluftsmuseum i Västerås.

¹⁴⁶ Abelin, 1903b, s 156-157.

¹⁴⁷ Kungliga bibliotekets tidningssök.

¹⁴⁸ Digitalt museum Bohusläns museum. <https://digitaltmuseum.se/011024285302/tradgardskula>

Jordförbättring och täckning

Omgrävning av de välvda tapetgrupperna förekommer i stort inte alls i de trädgårdar som besöktes. Samtliga rör väldigt lite i sina kullar. De täcker vid säsongens början kullarna med ny jord, organisk gödsel, kompost eller med långtidsverkande gödsel. De grepar därefter ytterst ytligt ned den nya jorden. Rundningen ses över så att den är jämn runtom.

Inför utplanteringen luckras jorden genom att den grepas lätt eller krattas igenom. Detta för att jorden inte ska vara för kompakt vid plantering. I Katrineholm täcks kullen med ett decimetertjockt lager med kompost på hösten. Det grepas ned ytligt samtidigt med en rensning några veckor innan utplantering. En vecka innan utplanteringen vattnas kullen så att den är ordentligt genomvattnad vid utplanteringen.

Ingen av anläggningarna vattnar vid utplanteringen utan först efter att den är gjord och därefter används automatisk pop-up-bevattning under natten. Idag sker täckning genom tätplantering. Helst ska plantorna ha växt ihop till midsommar. I Katrineholm täcks kullen med granris till vintern för att den ska se mer välskött ut.

Utplantering och omplantering

Det ska alltid stå stora gröna agaver på gårdsplanen framför bruksherrgården vid Huseby bruk. De står i lådor

medan alla andra agaver grävs ned i sina krukor. Numera används plastkrukor då lerkrukorna avpolleterades genom att de "drack" så mycket vatten. Att ha agaveplantorna kvar i krukorna är ett sätt att hålla koll på rotsystemet. I gräsmattan mot masugnen och gjuteriet grävdes betongrör ned på 1990-talet vari krukorna med agaver sätts. Det innebär en rationaliserad skötsel i och med att gräset kan klippas utan att agavebladen behöver lyftas, men är inte helt optimalt ur estetisk synvinkel. Även botaniska i Göteborg gräver ned sina agaver med plastkruka.

I trädgårdarna som besöktes sker bara en plantering per år, det görs inga vårplanteringar, förutom vid Trädgårdsföreningen i Göteborg som har en omgång vårlök.

Mönstret mäts ut och markeras med blompinnar. Katrineholm skriver ut ritningen i naturlig storlek i en åttondels tårtbit som läggs ut på plats. Blompinnar sticks igenom ritningens utstansade hål för att markera mönstret. Därefter tas pinnarna bort. I Katrineholm används bitvis marmorkross i planteringen som komplement till växterna, vilket ger en kontrastverkan. Krossen hålls på plats med hjälp av mjuka uppbindningsband till träd som fixeras med korta nedslagna blompinnar.

En agave stående i sin plastkruka har satts ned i gjutna betongrör i gräsmattan för en mer rationell skötsel vid Huseby bruk.

Vattning efter utplantering på tapetgruppen vid Marieholm, residenset i Mariestad. Studenter på trädgårdskandidatprogrammet vid Göteborgs universitet gör ritningsförslag och planterar ut.

Vid utplanteringen på kullarna är det viktigt att plantorna sätts ”med ansiktet mot besökaren”, framför allt är det viktigt för plantor med en central mitt som till exempel echeverian.¹⁴⁹ Besökaren ska möta mönstret och plantornas centrum vilket blir viktigt för upplevelsen. Det är viktigt vid planteringen att med jämna mellanrum ta ett steg tillbaka och kontrollera att den blir jämn. Echeveriorna får till exempel inte luta åt olika håll i raden. Det här är en tydlig del av yrkes stoltheten. I botaniska väljs echeveriorna så att de har en jämn storlek som överensstämmer med stenarna i kanten. Detta för att ge ett så jämt och harmoniskt intryck som möjligt och en rundare form på raden. På botaniska förs jorden som blir över vid planteringen av de enskilda plantorna hela tiden in mot

mitten av kullen. Mellan echeverian och *Alternanthera* görs en ränna för att det inte ska ligga jord mot echeveriorna. Echeveriorna som planteras som ovala ”ögon” fungerar som ett stopp mot eventuellt jordras. Först planteras den centrala agaven ut, sen påbörjas planteringen av mönstret av echeverior. Dessa bildar kanterna på ”ögonen” som styr mönstret. Detta gör att planteringen avslutas i mitten. Alla betonar vikten av tätplantering så att plantorna har vuxit ihop till midsommar.

I Katrineholm tas överbliven jord bort efter varje planterad planta. Den överblivna jorden kan användas på en annan plats i planteringen, behövs den inte tas den helt bort. Detta gör att kullen inte växer och blir större. Pluggplantorna planterades 2022 med vanlig

¹⁴⁹ Muntligt, Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare på Huseby bruk.

matsked för att inte få upp för mycket jord.

I Katrineholm tar uppmätningen och planteringen av kullen cirka tre dagar för fyra personer. År 2022 gick det på två dagar och det förklaras med att många av plantorna var i plugg och planteringen gick därmed fortare. Katrineholm börjar planteringen från mitten. Både Huseby och botaniska betonar vikten av att låta utplanteringen ta tid, vikten av att ta ett steg tillbaka för att se hur det blev, putta tillbaka växterna vid behov för att få in dem i en jämn form, att det blir jämna kanter och likformat runtom kullen, vilket får ta tid.

Utplanteringen på Huseby i tapetgruppen, broderiparterren, stjärnan, slingan med mera tar två och en halv vecka för tre personer. På Huseby tar det även en hel dag för tre personer att köra ut de agaver och palmer som står på olika platser runt herrgården. Antingen står de i krukor eller så grävs de ned i jorden med sina krukor.

Förberedelser plus utplantering på de två kullarna i botaniska beräknas till cirka en veckas arbete. Det är viktigt att det blir bra och symmetriskt så tid måste finnas för att kunna steppa tillbaka med jämna mellanrum för att se hur det blir och för att kunna putta tillbaka växter och få in dem i formen. Viktigt att samma personer gör planteringen från början till slut för att få den eftersträvade finishen runtom och symmetrin likadan på de båda kullarna. Det som tar tid på Huseby är uppdragningen och invintringen av växterna. På Huseby ägnar en person cirka två månader åt intag, omplantering och förökning. "Tar en månad att skära sig igenom Echeveria-materialet." Det speciella här är att trädgårdsmästaren har ansvar att hålla vissa växter vid liv och kontinuerligt föröka av dem för att det alltid ska finnas exemplar i olika storlekar.

Yrkesstoltheten betonas av de intervjuade trädgårdsmästarna. "Det är något annat än en vanlig sommarblomsplantering". Skillnaden mot övriga sommarblomsplanteringar beskrivs med att i kullarna finns inga förlåtande växter som växer över och täcker, utan här måste allt vara rätt och riktigt från början.

Det ska vara det snyggaste i hela anläggningen och då måste det få ta tid." "Det tar några års babblande för att sätta fingret på de här grejerna." "Det är när man visar sådana här faktiska yrkesgrejer som det blir roligt." "Det här ska vara det snyggaste i hela anläggningen, då får man lägga energi på att förklara hur det ska vara."¹⁵⁰

De tre besökta trädgårdarna vattnar efter att utplanteringen är gjord. Det gör det mindre "kladdigt" och lättare att hålla allt på plats, inga plantor som "glider".

Samtliga intervjuade trädgårdsmästare på botaniska, Huseby och Katrineholm betonade att en tapetrabatt är lättskött när utplanteringen väl är gjord. Det lättskötta består mycket i valet av växter som inte kräver putsning av vissna blommor och en tätplantering som gör att gruppen snabbt växer ihop och håller ogräset borta. Däremot behöver vissa bladväxter som till exempel *Alternanthera* och Iresine klippas, dels för att inte bli för höga dels för att de inte ska breda ut sig för mycket åt sidorna. De klipps cirka tre till fyra gånger under säsongen. Tillsyn sker med jämna mellanrum under hela säsongen.

Utplantering i botaniska trädgården i Göteborg. Plantorna av Echeveria har valts för att bilda en jämn rad med likstora plantor och deras centrala mitt vänds mot besökaren för bäst effekt.

¹⁵⁰ Lisa Rieback 2021, trädgårdsmästare i Botaniska trädgården i Göteborg.

6

7

8

9

10

Uppritning av mönster och utplantering av växter på tapetkullen i Katrineholm.

- 1: En åttondel av mönstret skrivs ut i naturlig storlek och stansas. Mönstret sätts fast vid järnröret i mitten av kullen.
- 2: Blompinnar sticks ner i de stansade hål som markerar mönstret.
- 3: När mönstrets alla hål är fulla med pinnar lyfts det försiktigt bort och flyttas till nästa åttondel.
- 4: När hela kullen är pinnad ritas mönstret ut på jorden. Här gäller det att se mönstret mellan alla pinnar.
- 5: I mitten av kullen sätts ett plaströr ut som stöd för krukans med agaven. Järnringen runt om fungerar som stöd för stegen vid senare skötsel.

6: Agaven lyfts på plats och centreras noggrant.

7: Utplantering sker från mitten.

8: Pluggplanter planteras med vanlig matsked. Det gör att en mindre mängd jord grävs upp och att planteringen går snabbare.

9: Skötseln under säsong sker från en stege som läggs mot järnringen i mitten. Vid putsning av växter tas klipppet bort.

10: Broderitraggården i Katrineholm 2021 med sin tapetgrupp bestående av cirka 5 000 planter. Varje år i augusti tas ett foto från ovan som sedan trycks som vykort. En nygestaltning som har sin egen historia efter 45 år på platsen. Katrineholms kommun.

Färdigplanterat och ihopväxt, en lättskött tapetgrupp i Landeriträdgården, Botaniska trädgården i Göteborg.

På botaniska klipps *Alternanthera* en till två veckor efter utplanteringen. Ett år tog den sig inte när de klippte den vid plantering utan stod bara och stampade, därav den senare klippningen. Den klipps med hjälp av en batteridrivna gräskantsklippsax. Därefter har den klippts cirka var tredje vecka, men inte så ofta nu längre. *Alternanthera* får inte breda ut sig över echeverian, och inte heller bli för hög. Katrineholms kommun klipper sin *Alternanthera* tre till fyra gånger per år och klippt tas bort för att inte ligga kvar och bli brunt i planteringen.

Trädgårdsmästaren och kontinuiteten

”Du är lika viktig som palmen där borta.”¹⁵¹ Så sade Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare på Husby, om trädgårdsmästarens viktiga roll för att behålla de kulturhistoriska värdena i en äldre trädgård. Det är de som arbetar i trädgården som är den stora resursen, då som nu. En historisk trädgård är beroende av människor som ser och förstår vad de arbetar med.

Tapetgruppernas era är liktydig med trädgårdsmästarnas storhetstid. I handböckerna och tidskrifterna från tiden syns trädgårdsmästarnas stolthet när flera sidor ägnas åt ritningar och växtkompositioner i form av blomsterplanteringar. Det var där de kunde visa upp hela sitt kunnande. Den stoltheten lever kvar idag hos de trädgårdsmästare som vi mött i projektet. Att plantera och skapa en tapetgrupp som är jämn, symmetrisk med hänsyn tagen till hur man möter den, där enskilda plantor vänds och puffas på för att hamna rätt. Den stoltheten är densamma nu som då. Vikten av att det får finnas en kontinuitet hos den som utför arbetet betonas, en kontinuitet att lära sig en plats, förhållandena, jorden och växterna. Att man får återkomma och att det i upprepningen finns en kunskapsinläring. Viktig är också överlämningen mellan trädgårdsmästare, när en slutar och en tar vid, ”att man får lov att lämna över”, att kunskapen inte bara blir kvar i huvudet på någon.

¹⁵¹ Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare på Huseby bruk juni 2021.

Att återskapa tapetgrupper

Det viktigaste om man ska återskapa en tapetgrupp är kontrasterna mellan former och färger. Formförslag finns i handböckerna tillsammans med växtförslag. Priskuranter är en viktig källa till kunskap om vilka växter som faktiskt fanns till salu vid den aktuella tiden. Många utplanteringsväxter som vi använder idag fanns redan under 1800-talet. Att återfinna äldre sorter är nästan omöjligt, men arterna finns.

Årslängda planteringar har fördelen av att vara reversibla. De är lätta att ta bort (men inte om de har lång kontinuitet på platsen – då bör man tänka efter noga) och lätta att återinföra. Planteringarna behöver inte vara bombade, höjdskillnader kan även skapas med hjälp av olika höga växter. Många gånger är det dock bra att höja jorden i rabatten så att planteringen ser ut att flyta ovanför gräsmattan. Växterna innanför kantväxterna ska synas tydligt. Håll eventuella kantväxter formklippa. Bestäm kantens höjd och bredd och håll den. Om kanten är välskött ser även allt annat bra ut i besökarens ögon.

Ibland kan det finnas kvar perenna inslag i blomsterplanteringarna, i form av perenner, buskar eller utplanteringsväxter, som är viktiga att ta hänsyn till. Speciellt viktigt är det att värna om lokalt växtmaterial, som till exempel isopen på Stora Hyttån. Att den troligen tidigare stod som kant runt den centrala stjärnan på gården gör den till en av de viktiga växterna på platsen.

Det tål att upprepas: För varje trädgård är de växter som redan finns där det viktigaste att ta hänsyn till. Vilka är dessa växter, hur länge har de funnits på platsen, går det att se dem på fotografier, finns det berättelser om dem eller andra spår av odling och användning? Dessa växter ska inte tas bort utan noga överväganden. Först när dessa växter säkrats upp kan växtmaterial från den närmaste omgivningen tas i anspråk om det är något som kan antas ha funnits på platsen. Som sista åtgärd kan det vara aktuellt att ta in nygammalt material som växter med varumärket Grönt kulturarv. Detta gäller främst perenn material. Tapetgrupper kunde innehålla en del perenner men även fleråriga värmekrävande växter som palmer, dracenor, pelargoner, agaver och echeverior som mycket väl kan finnas kvar, om vinterförvaringen kunnat lösas.

När det gäller mönster i en tapetgrupp behöver man inte krångla till det. Allt för invecklade mönster gör sig inte på en för liten yta. Det enkla kan vara det mest effektfulla. Kom ihåg exemplet med majs och ricin. En enkel grupp kan bestå av två sorter eller en grupp i gruppen av bara

en enstaka sort och ändå vara historiskt korrekt. För att förenkla arbetet går det också att välja ett mer lättkött växtmaterial, som inte behöver putsas. Men fundera över hur vi styr historien om vi inte också visar växter som behöver putsas eller bindas upp. Kanske finns det sätt att också skapa utrymme för sådana inslag? Det går att övervintra echeverior och andra succulenta växter i rumstemperatur även om de föredrar svalare utrymmen, liksom dracenor, Cordyline, palmer och pelargoner. Det är inte det allra bästa men kan fungera tillräckligt bra. Större exemplar tar större plats och minskar plantåtgången och kostnaderna för tapetgruppen.

Kunskap och förmedling är också viktiga aspekter av att föra tapetgruppernas kulturarv vidare. Var lika stolta som trädgårdsmästarna före er – ni förvaltar en del av trädgårdshistorien! Berätta om den och berätta att ni väljer mönster från virkade dukar och att det var precis vad som skrevs i trädgårdshandböckerna till exempel.

En återskapat tapetgrupp i Borgarträdgården på Vallby friluftsmuseum. Silverek, pelargon och margeriter här tillsammans med stålklott, lersnäckor och nygjorda blomsterkäppar och trädgårdsmöbler efter gamla förlagor.

FRAMTIDENS TAPETGRUPPER

Tid, kostnader, trädgårdsmodets svängningar och en mångårig kritik har hotat den sena 1800-talsträdgården sedan tiden runt 1900. Mycket på grund av de arbetskrävande grusgångarna, de många blomsterplanteringarna och andra ”rysligheter”. Somliga parker och trädgårdar förvandlades för att modet svängde medan andra lämnades utan tillräcklig skötsel med gångar som växte över och planteringar som lades igen.

Vad är då värdet i den här formen av trädgårdar med alla blomsterplanteringar? Finns det sätt att anlägga och sköta dem som fungerar i vår tid? Vi brottas med samma frågor idag som då om tid och pengar och pengar, men har även nya utmaningar att handskas med.

Det sena 1800-talets trädgårdsstil har ett stort trädgårdshistoriskt värde. Utan den försvinner en viktig del av trädgårdshistorien och samtidigt en del av hortikulturens historia som visar på trädgårdsmästarens centrala roll. Alla bänkgårdar och drivhus från tiden är ju borta och kan inte visa odlingens historia. Det sena 1800-talet var en tid när parker och trädgårdar anlades som aldrig förr och dessutom blev tillgängliga för allmänheten som kunde inspireras och nu även hade möjlighet att skapa en egen täppa. Det var en tid när trädgårdsmästarna blev fler och deras kunskaper inom odling, växtkunskap, förökning, förädling och anläggning ökade. Parker och trädgårdar erbjöd en arena där kunskapen kunde visas upp. Det här var en tid när trädgård mer eller mindre blev tillgänglig för alla.

Vi behöver se historien för att förstå den. Vi behöver arbeta i den och med den för att öka vår förståelse. Därför är det viktigt att det finns kvar platser som Huseby bruk och Julita gård som på autentisk plats visar historien. Deras tapetgrupper har legat på samma plats, i samma form sedan de anlades och en obruten kedja av trädgårdsmästare har planterat ut växter varje år och skött dem.

Trädgårdar från den tiden behöver upplevas, inte bara i stora stadsparker och herrgårdar utan även i det mindre formatet. Göthlinska gården och Stora Hyttlös utgör viktiga delar i den historien, som tydliga exempel på mindre trädgårdar i landskapsstil respektive tysk stil. De utgör också länkar till en folklig historia med trädgårdsformer som även anlades vid bondgårdar och torp. De centrala

gårdsrundlarna är en rest av stilen. Trädgårdar från slutet av 1800-talet innehöll oftast alla växtgrupper vilket gynnade en rik mångfald. Där rekommenderades till och med att anläggningarnas ytterkanter skulle tillåtas övergå i den vilda ängen. Med en mångfald av växter ökar förutsättningar för den övriga biologiska mångfalden. Användandet av annueller eller perenner har svängt med modets växlingar, men idag behövs än mer blommande växter för att hjälpa djurlivet. Med tanke på pollinerande insekter bör växtvalet göras för att passa dem med exempelvis fler enkla och halvfyllda sorter. Man bör dock se hela trädgården som en helhet och om växter utan större värde för den biologiska mångfalden dominerar på en plats kan pollinerarfestmåltiden gynnas desto mer på en annan.

Att börja använda enbart perenner i tapetgrupper skulle medföra en helt annan historia eftersom bara ett fåtal perenner användes historiskt. De saknade dessutom den färgrikedom och långa blomning som utplanteringsväxterna stod för. Stenmaterial i olika färger och former har däremot beskrivits historiskt och skulle gå att använda, men ger då inget till den biologiska mångfalden.

”När det väl är planterat så krävs nästan ingen skötsel alls” har flera av de intervjuade trädgårdsmästarna understrukt. Är det kanske väl värt att lägga arbete på förberedelser och utplantering för att få en rabatt som sedan är lätt att sköta, blommar hela säsongen, är historiskt intressant och förgyller besöken? Tätplantering, val av blommor som inte behöver putsas och automatisk bevattning bidrar till att göra det hela lättare.

Bristen på vatten skapade ”xeriscaping” i USA 1980, en planerings- och planteringsmetod inom landskaps- och trädgårdsdesign med målet att minska eller helt utesluta bevattning.¹⁵² Vid trädgårdsföreningen i Göteborg finns sedan några år en xeriscaperabatt vilken inte vattnas efter att den anläggs i slutet av maj. Där växte 2021 bland annat trädtaklök, svansfjädersgräs och agave. Inom xeriscaping anpassas växtvalet efter den vattentillgång och de förhållanden som finns på platsen, samtidigt som det tillförs mycket organiskt material för att skapa en god och vattenhållande jord.¹⁵³ Många växter som använts historiskt i tapetgrupperna kräver inte så mycket vattning vilket innebär att de kan fortsätta vara historiska även i en torrare värld.

¹⁵² Trädgårdsföreningen i Göteborgs Instagram 16 juli 2021.

¹⁵³ Tack till Elin Sandin, student vid institutionen för kulturvård som 2021 studerade xeriscaping.

En plantering med torktåliga växter i Trädgårdsföreningen i Göteborg - ett exempel på "xeriscaping" där rabatter planeras och anläggs för att stå fina utan bevattnings.

Hur gör vi för att föra tapetgrupper som kulturarv in i en framtid med andra förutsättningar i form av klimatförändringar och drastiskt minskande biologisk mångfald? Trädgårdar från 1800-talet innehöll oftast alla växtgrupper inklusive den vilda ängen som rekommenderades i trädgårdarnas ytterkanter. Den blir i sig en förutsättning för att gynna den biologiska mångfalden. Vi behöver mer blommande växter för insekternas skull och med det i åtanke kan vi fylla blomsterplanteringarna med mer passande växter för att ge insektslivet en fördel.

Minnet av ett praktiskt hantverk behöver visas någonstans" har en kollega sagt och sätter fingret på att det är lika viktigt att bevara kunskapen om hur arbetet utförs som att få se och uppleva de färdiga planteringarna för att kunna förstå trädgårdshistorien. Tapetgruppens storhetstid var även trädgårdsmästarens storhetstid.

Trädgårdsmästarna vi följt under detta arbete har visat att yrkes stoltheten finns kvar. De har visat på betydelsen av kunskap, erfarenhet och kontinuitet.

Varför får inte trädgårdar kosta pengar och ta tid? Någonstans bör det sena 1800-talets rika trädgårdskultur visas.

Trädgårdsmästare Erik Lindgrens ord från 1884 får avsluta denna skrift. Han lyfter dessa egenskaper hos trädgårdsmästaren. Han pekar också på vikten av att lära känna trädgårdens lokala förutsättningar. Låt oss ta honom på orden och lita till trädgårdsmästarens kompetens och kreativitet för att föra tapetgrupper som kulturarv vidare in i framtiden:

Den, som sysslar med anordnandet af växter, lär sig efter hand inse hvad som passar och icke passar att sammanställa, och huru man på en gifven plats lämpligast skall utföra sina anordningar för att åstadkomma något vackert, och den, som väl bunnit arbeta sig in i saken och besitter en smula omdömesförmåga och skönhetsinne, kan mycket väl gå sin egen väg utan att fråga efter hur andra bruka utföra sina blomsteranordningar.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Lindgren, 1884, s 120.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Tryckta källor och litteratur

- Abelin, Rudolf (1903a). *Den mindre trädgården – en bok för täppan och torpet*.
- Abelin, Rudolf (1903b). *Villaträdgården – en bok för sommarställen och stadsträdgårdar*.
- Bergstrand, Karl-Johan & Schüssler, Hartmut K (2013). *Retardering utan kemikalier*. LTJ-fakultetens faktablad 2013:8, SLU.
- Bisgrove, Richard (2008). *William Robinson: The Wild Gardener*.
- Dahl, Else (1935). ”Perenna växtanläggningar”. *Hantverkets bok. Trädgårdskonst* 1. Stockholm: Lindfors bokförlag.
- Götze, Karl (189?). *Album für Teppichgärtnerei und Gruppen beplanzung*. Finns digitalt på Alvin - Album für Teppichgärtnerei und Gruppenbeplanzung (alvin-portal.org)
- Holm, J. F. (1872). *Handledning i trädgårdsskötsel*. 3. *Blomsterodling på fritt land*. 2. uppl. Stockholm: S. Flodin.
- Lindgren, Anna (2020). *Planteringar vid järnvägen – funktion och organisation under stambanornas första tid*. Licentiatavhandling Göteborgs universitet.
<https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/63267>
- Lindgren, Anna (2022) *Staten som trädgårdsmästare: Järnvägens planteringar från naturförköningskonst till testamente*. Diss. Göteborgs universitet.
<https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/74044>
- Lindgren, Erik (1874). ”Trädgårdsanläggningskonst”. *Tidning för trädgårdsodlare*.
- Lindgren, Erik (1881). ”Resebref” *Tidning för trädgårdsodlare*.
- Lindgren, Erik, Löwegren, Georg & Pihl, Axel (1884). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln, avd 8 Trädgårdsanläggningskonst*. 1.a uppl
- Lindgren, Erik, Löwegren, Georg & Pihl, Axel (1894). *Handbok i svenska trädgårdsskötseln, avd 8 Trädgårdsanläggningskonst*. 2.a uppl.
- Lundén, Ossian (1923). *Jord och gödsel i trädgårdsbruket: För trädgårdsodlare och trädgårdsundervisningen*. 2a uppl. Helsingfors.
- Löwegren, Georg. (1864a). ”Alocasia och Caladium, tvänne nya och praktfulla bladväxtslägten”. *Tidning för trädgårdsodlare*, nr 4.
- Löwegren, Georg. (1864b). ”Notiser öfver några palmer, exponerade af Göteborgs trädgårdsförening vid Landtbruksmötet i Kongelf den 19 sept. 1863. *Tidning för trädgårdsodlare*, nr 4, 5 och 6.
- Löwegren, Georg ”G.L efter Jäger”. (1865). ”Om blommors användande i trädgårdar”. *Tidning för trädgårdsodlare*, 1865.
- Löwegren, Georg. (1872). ”En blomsteranordning i Göteborgs trädgårdsförening”. *Tidning för trädgårdsodlare*, april.
- ”Minneslista för augusti och september”. (1901). *Svenska Trädgårdsföreningen Årsskrift* 1901.
- Müller, Daniel. (1858). ”Trädgårdskonst” 2 uppl. *Handbok i Trädgårds-Skötseln*.
- Müller, Daniel. (1858b). *Trädgårdsvännen*. 2 uppl.
- Müller, Daniel, omarbetad av Sundius, Agathon (1888). *Trädgårdsskötsel* 3 uppl.
- Nilsson, Anton (1948). *Trädgårdsboken: en handledning i trädgårdens planering och anläggning*. Stockholm: Kooperativa förbundet.
- Nilsson, Felicia (2022). ”En undersökning av Sj:s årsberättelser 1896-1906”. Kandidatuppsats vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
<http://hdl.handle.net/2077/71775>
- Nolin, Catharina (1996). ”Svenska trädgårdsföreningen 1832-1911”. *Trädgårdar och parker: Historia, dagsläge. Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 31-32.
- Nolin, Catharina (1999). *Till stadsbornas nytta och förlustande: den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Diss. Stockholm: Byggförlaget.
- Nordgren, Boel & Inger Olausson (2023). *Trädgårdsmästarinnor: hundra år av kamp för jämställd trädgårdsutbildning*. Malmö: Bokförlaget Arena.
- ”Nya Holländska Jättedahlior” efter Möllers ”Gartner Zeitung”. (1905) *Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift* nr 5.
- Olausson, Inger (2015). ”Julita park och trädgård under 1900-talet”. Kunsksapsunderlag inför arbete med vårdprogram för Julita park och trädgård.
- ”Om Blomsterplanteringar” (1861). *Illustrerad Trädgårdstidning*, nr 11.
- ”Om fleråriga, härdiga prydnadsgräs (1884). *Tidning för trädgårdsodlare*. Nr 11. Signatur C.V. H-N.

”Om kulturen af penséer” (1838). *Svenska Trädgårdsföreningens Årsskrift*.

Persson, Karin (2010). *Att inventera lök- och knölväxter*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald.

Persson, Karin/Anita Ireholm (2021). *Pelargoner i nationella genbanken – fönsterträd med kulturarv*. Programmet för odlad mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet..

Robinson, William (1883). *The English Flower Garden*, London.

Sonesson, Nils (1926). ”Adelsnäsparken samt några ord om trädgårdsanläggningskonst”. *Lustgården*. Årsskrift för Föreningen för dendrologi och parkvård.

Strindberg, August (1888). ”Om pessimismen i den moderna trädgårdskonsten”. *Blomstermålningar och djurstycken*.

Ström, Krister (2012). ”Handelsträdgårdar i Västmanlands län”. *Berättelser från västmanländska trädgårdar*. Västmanlands Läns Museum & Västmanlands hembygdsförbund, årsbok 83.

Sundius, Agathon (1906). ”Planteringar”. *Statens järnvägar 1856-1906. Historisk – teknisk-ekonomisk beskrifning*, del II. Centraltryckeriet Stockholm.

Sundius, Agathon (1909). *Reseberättelse år 1909 Trädgårdsdirektör A. Sundius*. Riksarkivet

”Trädgårdsföreningen Vårdprogram”, Rapport 2007:36. Länsstyrelsen Västra Götaland & Göteborgs stad.

Viola. Illustrerat Notis- och Annonsblad. 1895. Nr 11. Annons för Fleråriga växter till tapetgrupper.

Viola. Illustrerat Notis- och Annonsblad. 1903. Nr 18.

”Äldre och nyare värdefulla prydnads- och blomsterväxter”. (1905). Artikel av Amicus men fritt efter Möllers ”Deutsche Gartner-Zeitung” och ”Die Gartenwelt”. *Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift* nr 9 1905.

Östman, Lovisa (2022). ”1800-talets avancerade tapetgrupper. En historisk undersökning om svenska tapetgrupper med en utgångspunkt i Disponentparken i Grängesberg”. Kandidatuppsats vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.

<https://hdl.handle.net/2077/73321>

Priskuranter

Göteborgs trädgårdsförenings katalog 1871,1896.

Göteborgs trädgårdsförenings katalog (gu.se)

Personliga meddelanden

Flinck, Maria, trädgårdsantikvarie.

Botaniska trädgården, Göteborg: Lisa Rieback, trädgårdsmästare.

Götblinska gården, Nora: Maria Nagle, samordnare /museiassistent

Huseby bruk: Ann-Charlotte Hermansson, trädgårdsmästare

Katrineholms kommun: Hans Gabn och Rosa Koivisto

Skelleteå Museum: Pernilla Lindström, byggnads- och trädgårdsantikvarie

Filmer och webbsida

Tapetgruppen i Broderiträdgården, Katrineholm
<https://www.katrineholm.se/kommun--demokrati/press--kommunikation/alla-nyheter/nyheter-2022/2022-09-02-lar-dig-mer-om-arets-tapetgrupp-i-broderitradgarden.html>

Intervju med stadsträdgårdsmästare Hans Gabn, Katrineholm
<https://www.youtube.com/watch?v=z8U8VIwV5Jw>

Kaktusplanteringen i Växjö under utplantering
<https://www.facebook.com/watch/?v=1642732895746274>
<https://sverigesradio.se/artikel/6186587>

Kaktusplanteringarnas mönster från 1926 och framåt, Norrköping
<https://www.norrkoping.se/kultur-och-fritid/parker-och-lekplatser/kaktusplanteringen/kaktusplanterings-motiv-genom-aren>

ATT BESÖKA

Broderitädgården, Katrineholm

<https://visitkatrineholm.se/medlem/broderitradgarden/>

Göthlinska gården, Nora

Stadsträdgård i landskapsstil från sent 1800-tal med bland annat en tapetrabatt.

<https://www.lansstyrelsen.se/orebro/besoksmal/kultur-miljoer/gothlinska-garden.html>

Huseby bruk

Herrgårdspark med tapetgrupper i obruten tradition sedan 1800-talet. <https://www.husebybruk.se>

Julita gård/Nordiska museet, Julita

Tapetgrupp framför huvudbyggnaden i obruten tradition sedan 1800-talet.

<https://www.nordiskamuseet.se/slott-och-gardar/julita-gard>

Rosendals slott, Stockholm

Återskapade tapetgrupper (2023).

<https://www.kungligaslotten.se/vara-besoksmal/rosendals-slott.html>

Stora Hyttnäs, Sundborn

Bergsmansgård med 1800-talsträdgård i tysk stil med bland annat en stjärnformad rabatt.

<https://linderdahlskastiftelsen.se/>

Trädgårdsföreningen, Göteborg

Återskapade tapetgrupper.

<https://goteborg.se/wps/portal/enhetssida/tradgardsforeningen>

TACK

Ett varmt tack till Lisa Rieback på botaniska trädgården i Göteborg, Ann-Charlotte Hermansson och Sandra Eriksson på Huseby bruk, Hans Gahn, Rosmari Koivisto i Katrineholm, för att ni för ett kulturarv vidare och för att ni ville ha mig frågvist hängande över era axlar vid den mest arbetsintensiva tiden på året. Tack för att ni visade betydelsen av kunskap, erfarenhet, kontinuitet och att ni bär trädgårdsmästarens yrkes stolthet vidare.

Tack Maria Nagle på Göthlinska gården och Britta Grenås och alla i trädgårdsgruppen på Stora Hyttån för det viktiga arbete ni gör i era trädgårdar och den historia ni förvaltar och för vidare. Tack också till tidigare trädgårdsstudenterna Elin Sundin, Malin Norrman, Lovisa Östman och Erik Stenvall Hedin som på olika sätt bidragit till arbetet med skriften.

Tack Helena för all stöttning och redigering, det behövdes och uppskattas.

Maria

FÖRFATTARPRESANTATION

Maria Löfgren är hortonom och verksam som lektor vid institutionen för kulturvård och Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet. Hon undervisar på kandidatprogrammet Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk. Tidigare var Maria under många år museitradgårdsmästare på Vallby friluftsmuseum i Västerås, med ansvar dels för uppbyggnaden av de gröna kulturhistoriska miljöerna, dels för insamlingen och skötseln av den levande samlingen av växter. Här väcktes intresset för rundlar och tapetgrupper.

Maria har sedan arbetat med detta på Vallby friluftsmuseum, under ett kortare vikariat som trädgårdsantikvarie på Skansen och nu i projektet Kunskap som växer vid Hantverkslaboratoriet.

HANTVERKSLABORATORIET

HANTVERKSLABORATORIET vid Göteborgs universitet är ett nationellt centrum för kulturmiljöns hantverk med huvuduppdrag att säkra och bevara hantverkskunskaper som en del av det immateriella kulturarvet samt att utveckla praktiska kunskaper som krävs för att vårda kulturhistoriskt värdefulla miljöer för en hållbar framtid.

Samverkande parter kring Hantverkslaboratoriet är Grevilli Fond, Göteborgs universitet, John Hedins Stiftelse, Kulturmiljöforum, Mariestads kommun, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk, Svenska kyrkan, Sveriges Hembygdsförbund, FRI (de svenska friluftsmuseernas samarbetsorganisation), Västra Götalandsregionens kulturnämnd samt Miljö- och regionalutvecklingsnämnden.